

Pražská vysoká škola psychosociálních studií

sociální politika a sociální práce v kombinovaném studiu

Bakalářská práce

Přechodové rituály a rizikové chování mládeže.

Aleš Vích

vedoucí práce: prof. Ing. Mgr. et Mgr. Peter Tavel Ph.D.

Praha 2015

Prague college of psychosocial studies

Social policy and social work, distance studies

Rites of Passage and risk behaviour of adolescents

Aleš Vích

The Diploma Thesis Work Supervisor: prof. Ing. Mgr. et Mgr. Peter Tavel Ph.D.

Praha 2015

Anotace: Bakalářská práce se zabývá tématem rizikového chování adolescentů mužského pohlaví a možnými variantami terapeutické práce s touto ohroženou skupinou, zejména pomocí rituálu přechodu oddělujícího dětství a dospělost. Práce, po vymezení základních pojmů, popisuje období adolescence s vývojovými změnami, které toto období přináší. Dále podává přehled rizikového a delikventního chování a vysvětluje faktory přispívající k tomuto chování. Práce prezentuje koncepci ochranných faktorů zabraňujících a omezujících působení rizikových vlivů. V závěru práce autor nastiňuje transpersonální a afrocentrický přístup v práci s mládeží v USA.

Prezentované poznatky mohou obohatit čtenáře nejen z řad odborníků pracujících s mládeží, ale mohou je využít i rodiče dospívajících dětí k pochopení a možné inspiraci k zvládnutí citlivého období jakým dospívání je.

Klíčová slova: Adolescence, vývojové změny, rizikové a delikventní chování, přechodový rituál, ochranné faktory, resilience, transpersonální a afrocentrický přístup.

Annotation: This bachelor thesis concerns the theme of risk behaviour in male adolescents and possible options of therapeutical work with this vulnerable group, mainly with the help of the rite of passage separating the childhood and adulthood. This work, after defining the basic concepts, describes the period of adolescence and the changes in development that accompany this period. Further, it provides an overview of risk and delinquent behaviours and explains factors that contribute to this behaviour. This thesis presents a framework of protective factors preventing or limiting the action of risk factors. At the end of the work the author outlines the transpersonal and afrocentric approach in the work with youths in the USA.

Here by presented findings can be enriching not only for professionals working with youths amongst the readers, but can be also useful to parents of adolescent children, helping them to understand better and as a possible inspiration in managing the sensitive period of adolescence.

Keywords: Adolescence, changes in development, risk and delinquent behaviour, rite of passage, protective factors, resilience, transpersonal and afrocentric approach.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.

V Praze dne

.....

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval prof. Tavelovi za vedení mé práce.

Obsah

OBSAH.....	3
ÚVOD.....	5
1. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ.....	7
1.1 <i>Dospívání</i>	7
1.1.1 <i>Rozdělení dle věku</i>	7
1.1.2 <i>Fyziologické změny</i>	8
1.1.3 <i>Psychické změny</i>	9
1.1.4 <i>Změny v sociální oblasti</i>	11
1.1.5 <i>Shrnutí</i>	13
1.2 <i>Rituály</i>	13
1.2.1 <i>Přechodové rituály</i>	14
1.2.2 <i>Shrnutí</i>	15
1.3 <i>Rizikové a delikventní chování</i>	16
1.3.1 <i>Co je norma</i>	16
1.3.2 <i>Problémové, delikventní a rizikové chování</i>	17
1.4 <i>Teorie delikventního chování</i>	18
1.4.1 <i>Vrozené osobnostní dispozice</i>	18
1.4.2 <i>Psychologické konstrukty delikvence</i>	20
1.4.3 <i>Sociální faktory delikvence</i>	22
1.4.4 <i>Sociologické teorie delikvence</i>	24
1.4.5 <i>Kritika jednooborových přístupů</i>	25
1.4.6 <i>Psychosociální rámec pro rizikové chování Richarda Jessora</i>	25
1.4.7 <i>Resilience</i>	27
2. SOCIÁLNÍ PRÁCE S MLÁDEŽÍ	28
2.1 <i>Přechodový rituál jako nástroj sociální práce</i>	28
2.1.1 <i>Struktura přechodového rituálu</i>	29
2.1.2 <i>Shrnutí</i>	32
2.2 <i>Transpersonální přístup</i>	32
2.2.1 <i>Metody transpersonálního přístupu</i>	32
2.2.2 <i>Shrnutí</i>	34
2.3 <i>Afrocentrický přístup</i>	34
2.3.1 <i>Proč vznikl</i>	34
2.3.2 <i>Popis afrocentrického přístupu</i>	35

Bakalářská práce

2.3.3	<i>Shrnutí</i>	38
2.4	<i>Shrnutí celé práce</i>	38
	ZÁVĚR	41
	POUŽITÁ LITERATURA:	42

Úvod

Mladiství, kteří procházejí regresí a růstem, bouří se a dozrávají, se nyní hlavně zajímají o to, kým a čím vlastně jsou v očích širšího okruhu významných lidí ve srovnání s tím, co si sami myslí, že jsou.

Erik H. Erikson (2002, s. 281)

O využití přechodových rituálů v dnešní době jsem se dozvěděl poměrně nedávno. Za prvé se mi dostala do ruky knížka amerického sociálního pracovníka a terapeuta Breta Stephensona „Co dělá z chlapců muže – duchovní přechodové rituály ve věku nevšimavosti“, za druhé mí kamarádi a vrstevníci začali chodit na šamanské nebo indiánské rituály přechodu do dospělosti. Co nutí a žene dospělé muže, otce dospívajících či již dospělých dětí platit nemalé částky a účastnit se těchto akcí? Začalo mne zajímat, o co šlo v těchto rituálech, jakou vývojovou potřebu mohou naplnit, když i dospělí muži mají potřebu iniciace.

Během své stáže v nízkoprahovém klubu, kde jsem pracoval s rizikovou mládeží, jsem si kladl otázky, proč jim přijde zajímavé dávat na odiv svoje rizikové a riskantní chování. Ano, byl v tom vzdor a odpor vůči dospělé autoritě, ale jistě nejen ten. Začal jsem se rozpomínat na své vlastní dospívání, kdy jsme s vrstevníky sami podvědomě vyhledávali nebezpečí a riskovali své zdraví a možná se tak nevědomě pseudoiniciovali. Tehdy jsme měli štěstí, že jsme toto období ve zdraví přežili, ale spousta dalších dospívajících chlapců takové štěstí neměla. A nejde jen o chlapce, ale i dospělí muži často riskují a doslova hazardují nejen se svým vlastním zdravím a životem, když například riskantní jízdou ohrožují sami sebe i druhé účastníky silničního provozu. V nízkoprahovém klubu pro děti a mládež jsem se setkal i s jinými způsoby riskování než jsme „užívali“ my. Šlo zejména o drogy, sexuálně rizikové chování, pouliční násilí atp.

Ve své práci nejprve popíši vývojové změny, k nimž dochází v období dospívání po stránce fyziologické, psychické a sociální. Následně se budu zabývat pojmovým aparátem rizikového chování a představím teorie deviantního chování. Pokusím se vymezit ochranné faktory, které chrání některé dospívající před rizikovým chováním, a následně se pokusím nalézt přístupy, jenž možná umožní alespoň části adolescentů

Bakalářská práce

s rizikovým chováním nalézt nesebepoškozující životní styl. Ve své práci budu hledat odpověď na otázku, zda přechodové rituály mohou být takovým řešením. Protože již existuje několik studentských prací zabývajících se využitím přechodových rituálů rámuje dětství, ale pouze s hlediska uvědomění si vlastní dospělosti, položím důraz právě na možné využití těchto rituálů v sociální práci.

V závěru práce přiblížím dva odlišné přístupy používané ve Spojených státech při práci s ohroženými adolescenty a mladými lidmi.

1. Vymezení základních pojmů

V této části definuji pojmy, s nimiž budu dále operovat ve své práci. Především jde o věkové vymezení a popis změn v dospívání. Dále se pokusím shrnout, co k pojmům rizikové chování říká odborná literatura. V poslední části této kapitoly popíši strukturu rituálu s důrazem na přechodový rituál.

1.1 Dospívání

V této etapě dochází k význačným fyziologickým, psychologickým a sociálním změnám. Lze říci, že puberta představuje snad nejdynamičtější, komplexní proměnu v životě jedince zasahující všechny složky osobnosti. Nebylo tomu tak vždy, dospívání se jako specifická životní fáze objevuje až s příchodem civilizačních změn. Jak dále uvádí Vágnerová (2012, s. 367) u přírodních národů jedinci dosáhli dospělosti prostřednictvím rituálu, ke kterému došlo v období pohlavního dospívání. To určilo nejen dobu přechodu, ale budoucí status byl jasně vymezen kulturní zvyklostí.

1.1.1 Rozdělení dle věku

V literatuře se setkáme s různými pojmy pubescence a adolescence, kterými odborníci popisují jednu ze základních etap vývoje člověka. Výše zmíněné pojmy určím věkovým rozpětím, popíši biologické, emoční a kognitivní změny, k nimž během dospívání dochází.

Někteří autoři chápou **pubertu** (pubescenci) jako počátek **adolescence** a mají na mysli zejména nástup biologického zrání. Vymezují ji věkem 11-15 let (Ambrozová, Labath, Smik, Štúrová, 2001 a Langmeier, Krejčířová 2006). Zmínění autoři dále dělí pubertu na dvě fáze, prepubertu (věk 11-13) a pubertu (13-15). Jiní autoři (Macek 2003, s.10; Piaget, Inhelerdová, 1997) vymezují adolescenci věkovým rozmezím 10-20 let, kterou dále dělí na a) **časnou**, vymezenou lety (10-13, b) **střední** (14-16 let) a c) **pozdní** (17-20let). V literatuře najdeme i jiné koncepce rozlišení podle věku, ve své práci budu pojem adolescence používat v tomto širokém rozmezí, tedy 10-20 let a budu-li hovořit o pubertě, mám na mysli specifickou část adolescence vymezenou věkem 10 až 13 let, kdy dochází k významným biologickým a psychologickým změnám. Adolescence

je pojem nadřazený a souhrnný. Pojďme se podobněji podívat, k jakým změnám dochází v tělech a myslích mladých lidí v tomto období.

Je nutné zmínit, že existují poměrně velké interindividuální rozdíly, co se týče nástupu dospívání i jeho průběhu. Některé dívky vykazují znaky dospívání již v osmi letech - objevující se sekundární pohlavní znaky, první menarche v 10-11 letech – u jiných nastupují změny v 15 letech, aniž by to bylo z lékařského hlediska patologické. U chlapců udává Langmeier a Krejčířová (2006, s. 143) věkové rozpětí 9-17 let, ve kterém prochází jejich těla fyziologickými změnami. Právě pro dospívající s brzkým nástupem pubescentních změn se v soudobé americké literatuře vžily pojmy *tweens*, nebo *tweeners*, což jsou anglické výrazy pro něco co je mezi (dvěma). Myslí se tím právě raná puberta (8-11 let), kdy biologicky již začaly změny, ale psychika není náležitě připravena a dospívající, resp. děti mají stále ještě infantilní zájmy, přitom už například dívky budí nepřiměřenou pozornost svými dospívajícími těly (Stephenson, 2012, s. 43).

1.1.2 Fyziologické změny

V základním – biologickém smyslu vymezujeme dospívání jako životní úsek rámovaný na jedné straně objevením prvních známek pohlavního zrání - tedy sekundárních pohlavních znaků (jako je pubické ochlupení, růst prsou u dívek a růst pubického ochlupení a zvětšení varlat a penisu u chlapců), akcelerací růstu a na druhé straně pohlavní dospělosti, tedy plnou reprodukční schopností - u dívek je to nástup menarche a u chlapců nástup noční poluce a dokončení tělesného růstu (Langmeier a Krejčířová, 2006, s. 143). Dle Vágnerové (2012, s. 373) dochází ke zvýšené hormonální produkci o 2–3 roky dříve než dojde k těmto viditelným změnám. Lze to usoudit ze změn chování a prožívání.

V literatuře najdeme, že k plné pohlavní zralosti dojde až několik měsíců po výše zmíněných událostech, se zpravidelněním menstruačního cyklu u dívek a „pravidelnějším“ výronem semene u chlapců. Od průmyslové revoluce se datuje dřívější nástup dospívání, například menarche, o které máme přesnější záznamy, se posunula za tuto dobu z 15-16 let (Matiegkův výzkum, 1897) na 13,1 roku. Uvažujeme střední věk menarche. Dřívějšímu nástupu puberty říkáme sekulární akcelerace.

V období dospívání dochází k rychlejšímu tělesného růstu a celkové proměně postavy, prodlužují se horní a dolní končetiny, dívkám se zaobluje postava a chlapcům roste svalová hmota a současně dochází „*k prudkému zvýšení sexuální potřeby a aktivity*“ (Říčan, Krejčířová a kol, 2006, s. 285). Tyto změny zevnějšku mohou vyvolat pocit ohrožení integrity osobnosti, neboť zevnějšek je důležitou součástí identity a pubescent může být na probíhající změny pyšný, stejně tak se za ně může stydět.

Jednotlivé změny, včetně růstu, zrání a reprodukční schopnosti jsou sledovány v mnoha zemích světa. Potvrzuje se, že jsou univerzální a jejich průběh je determinován faktory, jako je socioekonomický status, výživa či systém zdravotní péče.

1.1.3 Psychické změny

Tělesné změny nejsou jedinou proměnnou, k níž dochází v adolescenci. Neméně významné a pro tuto práci důležitější jsou psychické proměny mladistvých. Ty jsou ovšem vyvolány fyziologickým vývojem (hormonální bouře) a navazují na něj. Adolescenti se musí nejen vyrovnat s proměnou svého těla, zde se zejména dívky vyznačují větší nespokojeností než chlapci, za což může tlak společnosti a sociokulturní stereotypy kladoucí důraz na ženskou krásu. Chlapci vnímají tyto změny většinou pozitivněji, jde hlavně o nárůst svalové hmoty, ale i změna statusu (Brooks-Gunn, 1987; Petersen, Silbereisen, Sorensen, 1992; in Macek, 2003 s. 45). Další změny probíhající ve sledované době jsou v oblasti emoční a kognitivní.

Adolescenti se stávají emočně nestabilní, dochází k velkým výkyvům nálad a to zejména v její rané fázi. Tlak spojený s pohlavním dozráváním činí dospívající přecitlivělé na podněty přicházející z vnějšího prostředí. Citové konflikty jsou tak nápadné, že vedly některé autory k pojmenování daného období jako období „bouří a krizí“ (G. S. Hall: „storm and stress; Příhoda: vulkanismus; in Langmeier a Krejčířová 2006, s. 147). Vulkanismus dle Příhody se projevuje v každé oblasti života adolescenta (jde zejména o první, ranou fázi): „*Každá tendence tu má vyšší teploturu než v dětství i v následujících obdobích.*“ V chování převládá labilita a konfliktnost (Langmeier a Krejčířová, 2006, s. 147).

Autoři zpravidla omezují negativní emocionalitu pouze na pubescenci a hovoří o fázi druhého vzdoru. Petersenová (1988; in Macek 2003, s. 48) ve své studii informuje, že problémy má častěji ten dorost, který vykazoval emoční labilitu již

v dětství. Macek (2003, s. 48) si všímá, že větší problémovost a emoční labilitu, kterou si adolescenti nesou z dětství až do dospělosti, platí spíše pro dorost mužského pohlaví než pro dívky. S tím patrně souvisí vyšší sklony k rizikovému chování u adolescentních chlapců než dívek a jejich vyšší úmrtnost v tomto období, jež je několikrát vyšší než u dívek.

Střední a pozdní adolescenci charakterizuje odeznívání náladovosti a vysoké lability, jak shrnuje I. S. Kon (1986; in Macek 2003, s. 48), pro tato období je charakteristická „*větší extravertovanost, menší impulzivnost, emocionální dráždivost a vyšší stálost.*“ Je tak usnadněno řízení vlastních reakcí. Sebeovládání dospívajících se zvyšuje, jsou schopni odložit okamžité uspokojení do budoucnosti, pokud mají dostatečně lákavý cíl.

Kognitivní změny, které jsou důležitou součástí dozrávání lidského jedince, popisuje vlivná teorie charakterizující období časně adolescence jako období utváření formálních operací. Jde o teorii **kognitivního vývoje** J. Piageta (Piaget, Inhelderová, 1958; in Macek 2003, s. 46), kdy se objevuje schopnost představit si reálně neexistující a schopnost hledání alternativních řešení problémů. Tyto kombinační schopnosti se objevují mezi 11-15 rokem věku a nahrazují **konkrétní** podobu myšlení mladšího školáka. Myslí se o myšlení a tím je dán myšlení daleko větší prostor (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 149-150). Adolescentní uvažování je multiperspektivní (Thorová, 2015, s. 419). Rozvoj abstraktního myšlení je důležitý nejen pro školní prospěch, ale dovoluje přístup k myšlení vlastnímu i cizímu. To přispívá k pocitům vlastní hodnoty a autonomie.

Ve střední a pozdní adolescenci je myšlení více vztahové a sebereflektující, dospívající přehodnocují svoje představy o sobě samém. Svoji novou identitu budují na základě poznatků, jež mají o svých vlastnostech, schopnostech a kompetencích (Dolejš, 2010; s. 84). Pohlavní dospívání nemůžeme chápat jen jako biologickou změnu, má svůj sociální a psychický kontext. Zpětná vazba a hodnocení vrstevníků a dospělých se stává pro adolescenta důležitým sdělením, které pomáhá spoluvytvářet jeho vlastní sebereflexi a sebehodnocení.

Proces sebereflexe a hledání vlastní identity, což je podle E. H. Eriksona (2002, s. 237) hlavní vývojový úkol v adolescenci, se odehrává v konkrétním kulturním a sociálním prostředí. To má ale svoji vlastní představu o adolescentovi, o jeho

vlastnostech, a chování, přesto, nebo právě proto jde v dospívání o to vytvořit si vlastní identitu nezávislou na druhých.

V původních společnostech nebyla identita něco, co je možné získat náhodou, ale byla něčím, co dospívající dostali jako dar od starších dané komunity. Zkušenost, dnes již zapomenutá, pravila, že mladé lidi je třeba k vlastní identitě doprovodit. Mladí lidé byli budoucností společnosti a tak s nimi bylo nakládáno. Nebylo možné, aby zůstali ponecháni sami sobě, či si vzali čas, který Erikson nazval moratoriem (2002, s. 239) během něhož oddalovali svou vlastní dospělost. Na tento stav však není možné pohlížet jen negativně, neboť v naší složité technické západní civilizaci je třeba vytvořit větší, bezpečný prostor pro získání identity a profesního zaměření.

Můžeme se na adolescenci dívat jako na přechodové stádium a takovými přechody prochází jedinec v životě několikrát (např.: dospívání, manželství, rodičovství, odchod na odpočinek). Jedinec je může pojímat jako výzvu a příležitost přejít do jiného, vyššího stadia své organizace, nebo jako komplikující a stresující události v životě. Jestliže změny probíhají „normativně“, v souladu s očekáváními dospívajícího a jeho okolí, jsou méně stresující, než když probíhají mimo obvykle vymezený čas (např.: brzký, nebo naopak opožděný nástup pubertálních změn, začátek pohlavního života atp.), nebo se k nim přidají jiné, neočekávané události (rozvod rodičů, úmrtí blízkého člověka). Rovněž nakupení vývojových úkolů do jednoho okamžiku je výrazně stresující událostí, zde uveďme nástup adolescence a souběžný přechod na jinou školu (ze základní na střední). Není nějaký univerzální vzorec, kdy má docházet k určitým vývojovým změnám, ty jsou vždy jedinečné (Macek, 2003; Langmeier, Krejčířová, 2006).

1.1.4 Změny v sociální oblasti

Sociálními mezníky, jež signalizují dospívání, jsou ukončení povinné školní docházky a částečná odpovědnost za své činy spojená se získáním občanského průkazu, studenti víceletých gymnázií procházejí touto změnou o něco dříve, jak uvádí Vágnerová (2012). Dospívající experimentují s různými rolami a vztahy, jež mají nejen s dospělými, ale i s vrstevníky. Typickým znakem je odmítání autorit (nejen rodičovských), kdy se bezvýhradně přijímání proměňuje do pokusu s nimi navázat rovnocennější vztah. Jejich vztah k rodičům je ambivalentní, uvědomují si svoji závislost a zároveň touží po samostatnosti.

O návrzích dospělých autorit přemýšlí, využívají svých nových kognitivních funkcí a hledají alternativy k požadavkům dospělých. Toto vymezení autoritám není projevem nepřátelství, ale snahou se jim vyrovnat, být jako oni. Tím získávají jistotu a tolik potřebnou sebedůvěru. Jde rovněž o „nácvik“ sociálních dovedností a má to stejný význam jako sportovní soupeření (Vágnerová, 2012, s. 395). Podle Thorové (2015, s. 432) se rozvíjí nejen osobní identita, ale i skupinová a pomalu se rodí partnerská.

K navazování prvních kontaktů, ještě nemůžeme hovořit o vztazích, dochází na předělu mezi časnou a střední adolescencí. Důvodem jsou hormonální změny a dostatek sociálních příležitostí, které umožňují kontakt s druhým pohlavím. Nejprve skrze vrstevnickou skupinu, kdy party chlapců pokřikují na skupinky dívek a naopak, čímž ventilují svoji nejistotu a strach (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 155). V další fázi jsou vytvářeny heterosexuální skupiny a ke sblížení dochází uvnitř skupiny a z ní se postupně vydělují monogamní dvojice. Adolescentní lásky bývají nestále a krátkodobé, častá je promiskuita (Thorová, 2015, s. 427).

Sexualita, jak víme již od Freuda, není záležitostí nástupu puberty, ale je přítomna již mnohem dříve. Co se objevuje nově, je zájem o opačné pohlaví. Dochází k prvním dotekům a následně, zpravidla po autoerotických zkušenostech (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 156; Macek, 2003, s. 60), dochází k prvním sexuálním zkušenostem. Tyto zážitky pozitivněji hodnotí chlapci než dívky. Je to způsobeno odlišným vnímáním sexuálních rolí, kdy chlapci/muži jsou bráni stereotypně jako ti aktivnější, jako dobyvatelé. Koitus jim tedy dodá na významu a sebejistotě. Dívky se oproti tomu obávají otěhotnění, nakažení sexuálně přenosnou chorobou. Dalším faktorem, jenž snižuje jejich pozitivnější hodnocení, jsou výčitky svědomí a stud (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 158).

Dříve zahajují sexuální aktivity ti adolescenti, kteří kouří, užívají alkohol a jejich životní styl je spíše rizikový. Zpravidla pocházejí z rodin, kde nemají dostatečnou emoční podporu, rodina tráví méně času společnými aktivitami (třeba každodenní společné stolování), nebo byli v minulosti sexuálně zneužíváni (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 158; Thorová, 2015, s. 417; Macek, 2003, s. 61).

Okrajově, protože je to nad rámec této práce, se zmiňme o adolescentech objevujících homosexuální orientaci. Kromě výše popsaných změn se ještě navíc musí vyrovnat s menšinovou sexuální orientací. Tento proces bývá složitý a dlouhodobý což

potvrzuje výzkum Poláškové (2002, in Macek, 2003, s. 62). Při tzv. coming-outu (sebeodkrytí) prožívali dospívající odmítnutí a zavržení, což zpětně vnímali jako nejnáročnější a v pravdě traumatický zážitek svého dosavadního života. Zajímavé je, že se nikdy jako prvnímu nesvěřili svým rodičům, ale často svým heterosexuálním vrstevníkům.

1.1.5 Shrnutí

Jednotlivé fáze dospívání jsem vymezil podle věku, přiřadil jsem k nim příslušné změny, které v jednotlivých oblastech probíhají. Snad se mi podařilo nastínit, jak je toto období jedinečné a co všechno musí adolescenti zvládnout. V tomto období se zvýrazňují a prohlubují rysy, jež předtím byly sotva patrné a to jak pozitivní, tak i negativní. Nejsou ale stabilní a mohou se vyvíjet oběma směry. Proto v tomto období moc nediodnostikujeme, abychom adolescenta nestigmatizovali nálepkou.

Cílovým stavem období adolescence je samostatná, vyzrálá, emočně stabilní lidská bytost s vytvořeným hodnotovým systémem. Dospívající má tak před sebou celou řadu vývojových úkolů, které musí zvládnout. Jmenujme ty nejdůležitější: přijmout své „nové“ tělo a svoji sexuální roli; nalézt svoji vlastní identitu; navazovat výlučné vztahy s opačným pohlavím a sdílet intimitu a blízkost; připravit se na své budoucí povolání a převzít odpovědnost za svůj život. V tom mu pomáhá abstraktní myšlení, lepší komunikace, rozvíjející se schopnost introspekce atp.

1.2 Rituály

Původ slova rituál je z latiny a znamená obřadný (ritualis). Jde o soubor více či méně neměnných formálních úkonů a promluv, které účastníci sami nevytváří (Rappaport, 1999, s. 24; překlad autor této práce). Účastníci se spojují s předky, kteří rituál vytvořili a skrze něj, přes propast času spolu komunikují pomocí symbolů, kterými k nám rituály promlouvají. Odkazují k dávným archetypálním mýtům, jež jsou přítomné v kolektivním nevědomí a jsou ve své většině univerzální pro všechny kultury.

Turner (in Eriksen, 1998, s. 268) o rituálech říká, že promlouvají mnoha hlasy. Jejich symbolika musí nutně být mnohoznačná, protože lidé také nejsou stejní, je třeba, aby rituál mohl promluvit k různým lidem různými významy (Eriksen, 1998, s. 269). Mají-li být rituály účinné, musí vypovídat jak o společenských strukturách, tak i o citových tužbách a naplňovat je.

Rituály si spojujeme s posvátnými záležitostmi, s náboženstvím, odkazujeme ho do rituálních míst, kostelů a mešit. Můžeme na ně pohlížet jako na stále se opakující „standardizovaný“ akt. V této souvislosti je od 90. let minulého století antropologii zkoumán sport a chování kolem něho. Probíhají výzkumy sledující chování fotbalových fanoušků, na hru je nahlíženo jako na oslavu mužnosti a na hvězdné hráče jako na náboženské ikony (Eriksen, 1998, s. 274).

Rituály jsou spojené s celým lidským životem, provází jedince zrozením, prvními krůčky, vstupem do školy, pohlavním dospíváním, vznikem partnerství, porodem prvního dítěte, krizí středního věku, odchodem na odpočinek a smrtí. Pokud je význam rituálu v potvrzení nového společenského významu, pak uchazeče o novou příčku statusu (nové společenské postavení, nová funkce, role dospělého) nejprve čeká sestup o příčku níže, ponížení a hanba, než může být potvrzen jeho nový vyšší status (Turner, 2004, s. 162). Takový mechanismus najdeme i dnes u přijetí nováčka do armády, nebo jiných společenství, nejprve musí být ponížení nebo i zbití, než se stanou rovnoprávními členy společenství.

Rituály můžeme rozdělit na ty o „něčem“ například rituály na oslavu úrody, plodnosti, či nástup určitých ročních období (zimní, letní slunovrat, nebo jarní, podzimní rovnodennost). A na rituály pro „někoho“ například převádějící děti resp. adolescence do dospělosti.

1.2.1 Přechodové rituály

Rituály nazývané **přechodové** (rites of passage), převádějí jedince z jedné životní fáze do druhé. Jsou formou **iniciace**, symbolickou smrtí starého ega a zrozením nové identity. Takový rituál má přesně danou strukturu, kterou popsal již Gennep (1996, s. 84) a jež se skládá ze tří částí, nejprve je izolace jedince od společenství a během této doby musí prodělat předepsané zkoušky. Následuje vlastní rituál, jenž je vždy kolektivní slavností, veřejnou podporou pro zasvěcovaného. A konečně poslední fází je přijetí „nového“ člena komunity zpět do lůna společnosti, což je často vyjádřeno symbolickým přijetím nového jména. Podobný výklad dávají i další autoři R. F. Murphy (2004) a B. Stephenson (2012). David Oldfield doplňuje strukturu přechodového rituálu o další body, resp. dále dělí již popsané části. Zde uvedu jeho popis jednotlivých fází: **a)** oddělení, **b)** izolace, **c)** zkoušky, překážky, **d)** přechod (symbolické poranění, smrt a znovuzrození), **e)** návrat do komunity (Oldfield, in Stephenson, 2012, s. 103).

Součástí první (u Oldfielda třetí) fáze je „získání“ zranění ať už rituální, tedy symbolické, nebo opravdové jako součást plnění úkolů. To je specificky nutné u přechodových rituálů dospívajících chlapců, kteří musejí dát najevo, že se nebojí zranění, unesou pohled na vlastní krev a budou tak platnými bojovníky a lovci ve své komunitě. Dalším vysvětlením je napodobení „zranění“ dívek, tedy jejich menarche. Podrobněji rozvedu v další kapitole.

V této části přechodového rituálu bývá jednou ze zkoušek i půst, na symbolické rovině jde o očistění a zcitlivění vlastního těla a naladění se na něj. Smyslem izolace bylo odpojení se od okolního světa, ztišení se a zbystření vnímání. Šlo vlastně o **symbolickou smrt**, která učila dospívající, že smrt je běžnou součástí života, nikoli traumatickou událostí.

Symbolická smrt dítěte v průběhu rituálu v sobě nese poselství. Původní kultury, od Aboriginců v Austrálii, přes africké kmeny po indiány v obou Amerikách, vnímaly dětství jako období připoutanosti k matce. Tu je v případě dospívajících chlapců nutné ukončit symbolickým přetětím pupeční šňůry, aby mohli mladí muži dále růst a vyvíjet se k samostatnosti a vlastní identitě. To je právě velmi důležité u chlapců, jež se musí odtrhnout od matky a identifikovat se s mužskými, otcovskými vzory.

Při znovuzrození a přivítání nového, nebo spíše navrativšího se člena společenství zpět, bývá příchozí rituálně omyt (jako u křtu v křesťanství) a zpravidla dostává, jak bylo zmíněno výše, nové jméno a je znovu přijat do své komunity. Ta se k němu již vztahuje jako k příslušníku jiné skupiny. Byl-li před přechodem dítětem, dnes je dospělým členem společnosti a tak ho ostatní berou.

1.2.2 Shrnutí

Přechodový rituál má přesně danou a staletými prověřenou strukturu, specificky vytvořenou pro danou kulturu, přesto má napříč světem, u naprosto odlišných kultur shodné rysy, jakou jsou izolace, zkouška, přijetí. Liší ve způsobu naplnění těchto bodů, tak jak si to vyžadovala zkušenost daného společenství.

1.3 Rizikové a delikventní chování

1.3.1 Co je norma

Než si vymežíme rizikové chování, musíme si popsat pojem norma, normalita. Tu Erikson vymezuje jako: „*soubor institucionalizovaných či kolektivních očekávání a hodnocení určitých typů chování v dané sociální jednotce*“ (Erikson, 1962; in Hrčka 2001, s. 29). Hartlovi definují normu sociální těmito slovy: „*společensky závazný způsob chování příslušníků určité skupiny; dodržování normy preferováno a posilováno, nedodržování sankcionováno a tlumeno; bývají děleny na normy kodifikované (vyjádřené), subsistentní (nejsou přesně vyjádřeny, dány tradicí aj.) a další*“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 360). Z této koncepce vychází Kudrjavcev, pro nějž je sociální norma určitým vzorem, modelem lidského chování, vymezujícím cíle, meze, podmínky a formy tohoto chování (Kudrjavcev a kol. 1988; in Dolejš 2010). Normu můžeme vnímat subjektivně, tedy vlastním odhadem co je přiměřené, nebo sociálně, tedy názorem okolí. Jandourek (2012, s. 27) doplňuje, že je třeba rozlišit normy vnější dané společností a vnitřní, které jsou dány svědomím.

Základní vlastnosti každé normy můžeme popsat těmito slovy: a) **užitečnost** – ve smyslu rozvoje a ochrany společnosti, b) **závažnost** – normy ve smyslu povinnosti řídit se podle ní, c) **realizovanost** - viditelné chování občana v mezích dané normy (Kudrjavcev a kol. 1988; in Hrčka 2001, s. 34), dále můžeme pojem norma vymežit termíny jako: **závažnost** – ve smyslu různého tlaku společnosti na její dodržování a **konsenzualita**, tedy chápání obsahu a významu normy občany (Hrčka, 2001, s. 34-35). Normy jsou vtěleny do zákonů a jiných zákonných nařízení, v nepsané formě ohraničují naše životy například jako pravidla slušného chování.

Norma pomáhá k orientaci ve světě, je kompasem, jenž ukazuje jedinci, co je pro společnost ještě přijatelné a co již sociální prostředí považuje za jednání mimo normu. Taková odchylka od normy se dříve nazývala **deviací**. Dnes specifikujeme deviantní chování jako asociální, antisociální, delikventní, disociální, kriminální, predelikventní, problémové a rizikové. Řazeno abecedně, nikoli dle závažnosti a společenské nebezpečnosti.

1.3.2 Problémové, delikventní a rizikové chování

Rizikové chování je velmi široký pojem, jenž Širůčková (2009, s. 7) definuje jako „... pojem odkazující ke komplexní kategorii ustanovené v sociálních a medicínských vědních oborech ke klasifikaci takových aktivit, které přímo nebo nepřímo potenciálně vyúsťují v psychosociální nebo zdravotní poškození aktéra, jiných osob, majetku nebo prostředí v širším smyslu.“ Z definice vyplývá, že ohroženým subjektem rizikového chování můžeme být na jedné straně sám aktér, tak na druhé straně i společnost, která je v tomto případě ohrožena rizikovým chováním jedince, či skupiny osob. Podobnou definici nabízí i Macek (2003, s. 77).

Pod pojmem **rizikové chování** zahrnujeme jednak společensky méně závažné jednání jako lhaní, záškoláctví, tak i činy jako šikana (kyberšikana), agrese, abúzy návykových látek, ale i nenávykové závislosti (gambling, závislost na TV, PC, nakupování), obecně kriminální jednání, vandalizmus, rasizmus, xenofobii, rizikové sexuální chování, extrémní rizikové sporty, poruchy příjmu potravy atp. (Sobotková a kol, 2014, s. 40-41; Macek, 2003, s. 77; Dolejš, 2010, s. 19).

Disociální je „*nesociální, nepřizpůsobivé, nespolečenské*“ (Hartl, Hartlová, 2000, s. 116) chování. Jde spíše o krátkodobé projevy, jež lze poměrně snadno eliminovat běžnými výchovnými nástroji. Pro představu jde o lživost, neposlušnost, vzdorovitost (Dolejš, 2010, s. 16).

Velkou kapitolou rizikového chování je **delikventní** jednání, to je takové chování: „...*jež porušuje sociální normy chráněné právními předpisy včetně přestupků*“ (Matoušek, Matoušková, 2011, s. 311). Koudelková nabízí vysvětlení, že je to chování, při kterém „*může, ale nemusí*“ být dotčena právní norma a když ano, jde o mírnější porušení (Koudelková, 1992; in Sobotková a kol., 2014, s. 39). V odborné literatuře se setkáme i s pojmem juvenilní delikvence, tedy delikventní porušení norem dospívajícími. Autoři obecně považují delikvenci spíše za jev, jež přiřazují k adolescenci.

Rozlišujeme i **predelikventní** chování – „*ch., z něhož se s vyšší pravděpodobností než z jiných typů chování může vyvinout trestná činnost, jsou to např. útěky z domova, záškoláctví, agresivní napadání spolužáků*“ (Matoušek, Matoušková, 2011, s. 313). Predelikventní chování rozlišujeme podle věku a závažnosti. Těžiště leží mezi 10 až 15 rokem, kdy je vychovatelům zřejmá neposlušnost, ubližování druhým atp. Kučera (1967; in Záškodná, 1998, s. 77) rozlišuje tyto typy predelikventního chování (dále PD-

CH; výčet upraven autorem práce): predelikvence vzniklá z her, překročením dovolených hranic; PD-CH jako porucha chování vlivem nedostatečné socializace; neurotický příznak, vzniklý z konfliktní situace; jako projev psychopatologické osobnosti.

Predelikventní chování jiní autoři označují jako **asociální** chování (*asocial behaviour*). Hartl a Hartlová k tomu dodávají, že jde o „*nespolečenské chování, resp. jednání, které neodpovídá mravním normám dané společnosti, nedosahuje však ještě úrovně ničení společenských hodnot jako u chování antisociálního, vandalizmu aj.*“ (Hartl, Hartlová, 2000, s. 212). Shrneme-li definici, jde o chování porušující sociální a kulturní normy společnosti, avšak se ještě nejedná o překročení zákona.

Antisociální chování (*antisocial behaviour*), je etopedií označováno za nejtěžší formu patologického chování proti společnosti. Hartl, Hartlová (2000, s. 49) definují pojem jako „*uvědomované protispolečenské chování kriminálního charakteru; protispolečenské chování zahrnuje veškeré protispolečenské jednání dané trestním řádem společnosti.*“ Další definici nabízí Petrušek a kol. (1996, s. 35) jako „*chování, kdy subjekt získává na úkor jiných, a poškozujícím chováním, kdy činnost je organizována tak, aby jiní utrpěli škodu bez ohledu, zda subjekt sám bude eventuálně poškozen.*“ Do této skupiny již řadíme kriminální činy jako krádeže, znásilnění, dále agresivitu (psychické a fyzické týrání), šikanu a vandalizmus.

Z výše uvedených definic je zřejmé, že některé pojmy se významově překrývají (predelikventní a asociální), jiné jsou nadřazené ostatním (rizikové chování v sobě zahrnuje všechny ostatní výše zmíněné a popsané názvy). Některé jsou méně společensky závažné (např.: disociální), jiné jako antisociální chování jsou již zpravidla kriminálního charakteru a společnost významně ohrožují.

1.4 Teorie delikventního chování

Podívejme se na faktory, které zvyšují riziko, že dospívající nastoupí cestu vymezenou výše uvedenými pojmy.

1.4.1 Vrozené osobnostní dispozice

„*Psychopatie je většinou psychiatrických škol pojímána jako trvalá, vrozená osobnostní dispozice, která staví člověka mimo normu*“ (Matoušek, Matoušková, 2011,

s. 31), a proto ji diagnostikujeme u přestupců zákona velmi často. Vedle poruch osobnosti, dřívější termín pro psychopatii, dále rozlišujeme akcentované osobnosti a anomální osobnosti. Výše zmíněnou statistiku mohu potvrdit svojí zkušeností, aktuálně absolvuji roční stáž v terapeutické komunitě Kaleidoskop (zařízení pro osoby s poruchou osobnosti) a větší část klientely, jež do komunity přichází, má problém s přestoupením zákona (výroba a distribuce drog, majetková trestná činnost, agresivní chování, prostituce – jež u nás ovšem není nelegální). Bohužel neexistuje statistika, o kterou bych mohl své tvrzení opřít, neboť TK Kaleidoskop nesleduje trestnou činnost svých klientů.

Americký diagnostický manuál ve své čtvrté revizi definuje **poruchu osobnosti** jako: „*přetrvávající vzorec prožívání a chování, který se významně odlišuje od očekávání v kultuře, ve které jedinec žije, je rozsáhlý a nepružný, má počátek v adolescenci nebo raném dětství, je stabilní v průběhu času a způsobuje utrpení nebo poškození*“ (Práško a kol., 2003, s. 16). V průběhu ontogeneze se vrozené dispozice doplňují o získané vlastnosti a tím je vytvořen základ pro maladaptivní vzorce chování, jež jsou rigidně uplatňovány na většinu situací v životě. Tím způsobují utrpení nejen člověku s poruchou osobnosti, ale i jeho blízkým lidem.

Podle Světové zdravotnické organizace a jejího manuálu MKN – 10 jsou poruchy osobnosti definované takto: „*hluboce zakořeněné a trvalé vzorce chování, ukazující neměnnou odpověď na širokou škálu osobních a sociálních situací. Reprezentují extrémní nebo významné odchytky od způsobů, kterými průměrný člověk v dané kultuře vnímá, myslí, cítí a zvláště má vztahy k druhým. Takové vzorce chování mají tendenci být stabilní a zahrnovat různé oblasti chování a psychologického fungování. Jsou často, i když ne vždycky, sdruženy s různým stupněm subjektivní tísně a narušení sociálních cílů*“ (Práško a kol, 2003, s. 16).

Ze všech typů poruch osobnosti (*personality disorder*) jmenujme ty, jež mají vztah k delikventnímu, či deviantnímu jednání: disociální; emočně nestabilní porucha, sub typ impulzivní a smíšená porucha osobnosti.

Dovolím si rozšířit výčet doc. Matouška (Matoušek a Matoušková, 2011; s. 31) o paranoidní a emočně nestabilní poruchu – sub typ hraniční, neboť z mé zkušenosti vyplývá, že jedinci s níže uvedenou poruchou neumí regulovat své impulzy, jsou vztahovační, podezřívavý a následně reagují agresí. U hraniční poruchy osobnosti jde o sebeohrožující (sebeпоškozující) způsob jednání. Nemusí jít o klasické

sebepoškozování (pořezání se, abúz drog), ale třeba o delikventní až kriminální nebo jiné rizikové chování (účasť v gangu, krádeže, atp.) a tím vznikající sebepoškození. Protože je mezi nimi hodně závislých na návykových látkách, jsou mezi nimi výrobci a distributoři návykových látek.

Matouškovi (Matoušek, Matoušková, 2011, s. 31) zmiňují ještě smíšenou poruchu osobnosti a návykovou a impulzivní poruchu, do níž patří i patologické hráčství.

Je namístě doplnit přehled o **Poruchy chování**, tyto charakterizuje opakované, agresivní a asociální chování. Takové chování výrazně překračuje sociální chování odpovídající danému věku, je proto závažnější než běžné dětské zlobení nebo rebelantství dospívajících a je trvalejšího rázu (šest měsíců nebo déle). Jde o celé spektrum poruch, jejichž výčet by byl nad rámec této práce.

1.4.2 Psychologické konstrukty delikvence

Sociální delikvencí se zabýval již Freud a jeho následovníci. Freud rozpracoval teorii nevyřešených dětských konfliktů, snaha vyrovnat se s těmito komplexy vede k deviantnímu chování. Psychoanalýza předpokládá, že kriminalita vychází z nerovnováhy mezi id a superegem. Ta může být způsobena silným id, nebo slabým superegem.

Dle Eysencka existují dvě proměnné, jež ovlivňují výskyt antisociálního chování adolescentů. Je to socializace mladistvého (jaké chování bylo odměňováno, nebo trestáno) a jeho vrozená citlivost autonomního nervového systému. Ta, společně s dalšími osobnostními dimenzemi jako je extraverte a psychotismus, pozitivně koreluje s rizikovými aktivitami adolescentů. (Hrčka 2001, s. 170). Což znamená, že extraverť jsou tím, že méně ochotně dodržují normy, náchylnější k rizikovému chování. Fischer a Škoda (2014, s. 34) dále uvádějí, že neurotičtí jedinci mají nižší schopnost socializace a tudíž obtížněji dostávají společenským normám, což může vyústit do jejich nerespektování.

Z dalších psychologických konstruktů zmíním teorii charakteru a temperamentu (Cloninger, 1993; in Dolejš, s. 28; in Fischer, Škoda, 2014, s. 35). Cloninger ve své teorii popsal několik vybraných osobnostních rysů, jež souvisí s rizikovými aktivitami mladistvých. Jde o **vyhledávání nového** (*novelty seeking*); **vytrvalost** (*peristance*); **sebeřízení** (*self-directedness*); **spolupráce** (*cooperativeness*); **vyhýbání se poškození**

(*harm avoidance*) a **sebepřesah** (*self-transcendence*). Potenciální aktéry rizikového chování tak vnímáme jako jedince znuděné, egocentrické, agresivní, nespolehlivé, nezodpovědné a pyšné.

K vlivným teoriím patří koncept vazby mezi matkou a dítětem (nejdříve nazvaná bonding, později *attachment* – přimknutí) Johna Bowlbyho, který analýzou rané dětské socializace vysvětluje vývojové potíže při tvorbě chování vůči společenským normám a zákonům (Fischer, Škoda, 2014, s. 34). Pokud není naplněna instinktivní potřeba dítěte po ochraně prostřednictvím vztahu s matkou, vykazuje dítě/dospělý následně znaky deprivace a rizikového chování. Modernější koncepce operují s více faktorovými proměnnými.

Jednou z nich je **teorie odlišného kognitivního stylu** Walterse a Whita (in Fischer a Škoda, 2014, s. 36). Ta říká, že u recidivistů můžeme pozorovat: snahu ospravedlňovat své chování racionalizací; pocit privilegovanosti, kdy jedinec nemusí dodržovat normy; orientace na moc a touha ovládat druhé; sklon k povrchním citovým vazbám; vysoká sebedůvěra, domnívá se, že má zajištěn úspěch; lenost myšlení, kdy nezvažují následky svého jednání; a snadná ovlivnitelnost vnějšími vlivy.

Je mnoho studií zdůvodňujících delikventní chování osob nutností okamžitého uspokojení před uspokojením vzdáleným a to i v případech, je-li odměna za budoucí uspokojení potřeby mnohonásobně vyšší než okamžitý zisk. Další zkoumanou osobnostní charakteristikou v kontextu s delikventním jednáním je **sebeúcta** (*self-esteem*). Výzkumníci došli k závěru, že „většina delikventně jednajících lidí má negativní sebehodnocení, že si sebe neváží, že sami sobě nepřipisují hodnotu, případně v mírnějších formulacích – že nemají o své hodnotě jasnou představu, že jejich sebehodnocení je zmatené, plné protikladů. U menší části delikventně jednajících je zjišťován opak, tedy nerealisticky vysoké sebehodnocení. Vysvětluje se to vysokou pohotovostí k agresivní obraně vlastní osoby“ (Matoušek, Matoušková, 2011, s. 56).

K psychologickým důvodům delikventního chování patří otázky etiky a svědomí, uvědomění si co je správné a co ne. Je to otázka myšlení, tedy kognice. Jedním z prvních kdo se zabýval těmito otázkami, byl Jean Piaget, který ve své teorii mravního vývoje zdůraznil vliv vrstevníků na utváření morálních hodnot dítěte. Ti umožňují jedinci emoční odpoutání se od sebe a motivují ho se zajímat o druhé. Důležitější teorií je **koncepce morálního vývoje**, Piagetova žáka Lawrence Kohlberga, proto si ji rozeberme podrobněji.

Má šest stádií, která dále rozpracovávají původní Piagetovu koncepci. Člověk postupuje do vyšších stupňů, jak dospívá a zlepšují se jeho kognitivní schopnost a introspekce. Avšak ne všichni dosáhnou vrcholu, většina lidí zůstává ve stadiu konvenční morálky, kdy jsou již zvnitřněny etické normy, ale jedinci nejsou schopni individuálního posouzení jako ve stadiu postkonvenčním. K rozvoji těchto schopností pomáhá diskuze, vysvětlování a zejména otevřený „*autentický způsob interakce*“ (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 136). Výzkumy dokazují, že juvenilní delikventi dosahují nižších stádií morálního vývoje, než jejich bezúhonní vrstevníci (Fodor, 1972; in Thorová, 2015, s. 218).

1.4.3 Sociální faktory delikvence

Jedním z měřítek kvality rodičovské péče je jejich dohled nad dětmi a mladistvými. Je prokázána jasná souvislost mezi mírou informovanosti rodičů o trávení volného času a pozdějším predelikventním či delikventním jednáním. „*Čím hůře monitorují rodiče své dítě, tím je podle studií shrnutých v práci Snydera a Pattersona (1987, in Matoušek, Matoušková, s. 45), větší pravděpodobnost, že se dítě dopustí trestného činu, že se trestného činu dopustí v časném věku, že jej bude opakovat a že půjde o závažný trestný čin.*“

Platí, že rodiny delikventů jsou méně soudržné, atmosféra v nich je konfliktnější a mají více problémů než rodiny s normálně vyvíjejícími se dětmi. V poslední době, jak uvádí Mühlpachr (2008, s. 171), sledujeme i slábnoucí vliv rodiny na dospívající a vzrůstající význam vrstevnických skupin.

Pokud rodiče nemohou, nechtějí nebo neumějí zvládat svoji roli, hovoříme o **poruše rodičovské role**. Důvodem může být, že se rodiče nemohou postarat o dítě adekvátním způsobem, jde např.: o nemoc (ať již rodiče, nebo dítěte, jež musí žít mimo domov), invaliditu, úmrtí. Jinými faktory mohou být nezralost rodičů, nebo situace po rozvodu, kdy jsou bývalí partneři zaplaveni vzájemnou nenávisť a dítě využívají v mocenském boji s druhým rodičem (brání druhému rodiči v kontaktu s dítětem, nezvládají se sami o dítě starat atd.). K dalším důvodům patří poruchy osobnosti (viz výše) způsobující nepřátelské chování k dítěti, nezájem o něj, nebo jeho opuštění.

Opakem je **hyperprotektivní** výchova, kdy rodič zahrnuje dítě nepřiměřenou pozorností a přílišnou péčí ho chrání před nepříznivými vlivy okolí. Už v adolescenci

se takový jedinec není schopen přizpůsobit realitě, neboť očekává, že se ostatní postarají o něj.

Rodiny, které nedokáží zajistit zdravý vývoj dítěte z hlediska naplnění jeho potřeb, ať již sociálních, psychologických nebo ekonomických, můžeme rozdělit do několika tříd. Za první je to **problémová rodina**, jenž je s to vychýlení od normálu zvládnout sama či s jednorázovou (krátkodobou) pomocí zvenčí (širší rodina, sociální pracovníci). Dále je to **dysfunkční rodina**, zde se vyskytují vážné poruchy a rodina potřebuje větší pomoc, není schopna situaci zvládnout sama. Pak takovou pomoc nazýváme sanací rodiny. Zde již někdy orgány rozhodují o zbavení rodičovských práv. Posledním typem rodiny je **afunkční rodina**. Rodina neplní skoro žádnou svoji funkci a dítě je zde dokonce ohroženo v samé existenci a musí být odebráno a předáno do náhradní péče.

Pokud hovoříme o dysfunkčních a afunkčních rodinách, musíme zmínit **domácí násilí** jako vlivný faktor sociálně patologických jevů, jimiž se zabývám v této práci. Devastující vliv domácího násilí je zejména v jeho dlouhodobém opakování tím, že místo činu je intimní zónou každého jedince (domov), násilí je pro pachatele bezpečné a násilí je iracionální. Domácí násilí má různé formy, jejichž taxativní výčet by byl nad rámec této práce.

Při práci s delikventní mládeží se ukazuje, že pokud se podaří mobilizovat schopnost rodiny postarat se o své členy, třeba tím, že se hledají zdroje podpory v rámci širší rodiny, kde lze najít pozitivní vzory pro mladistvé delikventy, ale i lepší rodičovské vzory a autority pro děti a dospívající, pak se daří lépe vracet delikventy na správnou cestu. Mühlpachr (2008, s. 172) dále uvádí příklad vytváření celé sítě angažované v péči o delikventní dítě, kam zahrnuje širší rodinu, ale i školu, sousedy a případně pracovníky sociálních služeb.

Rizikovým faktorem je v současnosti narůstající trend rodiny s jedním rodičem. Chybějícím členem je zpravidla otec, jenž má při výchově zejména chlapců (nepodceňuji samozřejmě důležitost otcovského a mužského vzoru při výchově dcer) nezastupitelnou roli. Výzkumy na dětech vojáků a námořníků ve Skandinávii ukázaly, že už dvouleté děti, tedy mnohem mladší než se do té doby soudilo, jsou deprimovanější než děti, jež vyrůstaly s oběma rodiči (G. Corneau, 2012).

1.4.4 Sociologické teorie delikvence

Snad v každém textu popisujícím sociální deviaci je uvedena Durkheimova teorie anomie. Tou je myšlen kritický stav společnosti, kdy přestávají platit zákony jako jasné, přesné a adekvátně nastavené právní normy, v důsledku čehož je ohrožena legalita výkonu moci. Tím se do společnosti instalují pocity bezpráví, ohrožení z chaosu a zintenzívňují se různé projevy deviantního chování v poloze proti zákonu a mimo něj (Fischer, Škoda, 2014, s. 38; Mühlpachr, 2008, s. 51; Hrčko, 2001, s. 174; atd.). Durkheimův následovník Merton staví na konceptu, že společnost je definována cíli, hodnotami a zároveň legálními prostředky k jejich dosažení. Anomická společnost je pak taková, jenž znemožňuje svým členům dosahování cílů legitimními prostředky, kdy musí člověk na tyto cíle buď rezignovat nebo je dosáhnout deviantním, či kriminálním chováním (Dolejš, 2010, s. 29).

Mezi sociologické teorie (i když například Pavel Mühlpachr ji řadí mezi psychologické teorie) zabývající se sociální deviací rozhodně patří koncepce **labelingu**, nebo-li nálepkování, kterou formuloval člen chicagské školy Georg Herbert Mead. Hrček vysvětluje teorii tak, že jde o nálepku přidělenou institucionalizovanými agenty sociální kontroly, kterou jedince charakterizuje a neponechává prostor pro jeho jedinečné vlastnosti nepotvrzující aplikovanou nálepkou. Značkování má za následek jedincovo nepřátelství vůči institucím společnosti a údajný vývoj směrem k rezignaci a akceptaci nálepky, tedy k přijetí deviantní identity a statusu. Tato teorie ignoruje možnost, že sekundární deviace (následující po prvotním překročení pravidel) může vzniknout opakováním jednání zapříčiňujících primární deviaci (Hrčka, 2001, s. 75-76).

Výše zmíněná Chicagská škola rozpracovala v díle svých četných představitelů i další teorie, mám na mysli zejména koncepci sociální dezorganizace, tou se rozumí *„snížená schopnost zavedených (tradičních) sociálních institucí kontrolovat chování jedinců, řešit společně zažívané a sdílené problémy, úpadek sociálních organizací, skupin a s tím související absence smyslu (významu, citu, vědomí) společenství (komunity), tj. úpadek vlivu existujících sociálních pravidel, neschopnost skupiny realizovat sociální činnosti společné hodnoty a zajistit vlastní seberegulaci“* (Urban, Dubský, 2008, s. 72).

K tzv. teoriím kulturního přenosu patří koncepce **diferencované asociace** Edwina H. Sutherlanda, jež vychází z předpokladu, že všichni se v rodinách

a vrstevnických skupinách setkáváme už od dětství s určitými definicemi a interpretacemi zákonů, které mohou buď přispívat k jejich porušování, či naopak toto porušování zakazovat, v důsledku čehož dochází k pozitivnímu zpevnování takového chování. Je-li potvrzováno jednání porušující normy, jedinci se v důsledku stávají delikventní. V Sutherlandově díle pokračoval svými pracemi o diferencované identifikaci Daniel Glaser. Rozšiřuje koncepci Sutherlanda o psychologický rozměr identifikace jedince (dítěte) s reálným, či imaginárním představitelem delikventního chování.

Studie zkoumající, zda přítomnost delikventních přátel zvyšuje vlastní aktérovu delikvenci, potvrzují, že jsou to právě delikventi, kteří často vedou další jedince na zcestí, přičemž platí, že delikventi považují další delikventy za přátele, spíše než za zdroj svých problémů (Dolejš, 2010, s. 30).

Sykes a Matza (1957) přišli s konceptem **neutralizace**, kterou aktéři delikventního chování ospravedlňují své jednání, často ještě před vlastním činem. Jsou si vědomi, že překračují zákon, ale v tomto konkrétním případě je to v pořádku, neboť oni nikomu neublíží a získají to, po čem touží. Využívají specifické techniky: **a)** popření zodpovědnosti; **b)** popření bezpráví; **c)** popření oběti; **d)** odsouzení těch, kteří delikventy odsuzují; **e)** odvolávání se na vyšší loajalitu.

1.4.5 Kritika jednooborových přístupů

Tyto přístupy jsou jednostranné, hledají příčiny buď v psychologických, sociálních, nebo ekologických (vliv prostředí, společnosti) důvodech rizikového chování. Vesměs neodpovídají na otázku, proč ze dvou jedinců vystaveným stejným podmínkám učení se kriminálnímu nebo delikventnímu chování se oba nestanou delikventy. Na otázku odpověděl R. Jessor svým psychosociálním rámcem.

1.4.6 Psychosociální rámec pro rizikové chování Richarda Jessora

První, kdo začal termín rizikové chování používat, byl americký profesor R. Jessor (1991). Pojmem rizikové nebo problematické chování nahradil dříve používaný termín patologické chování, neboť byl stigmatizující. Soubor chování, jež naplňuje výše uvedenou definici, nazval **syndrom rizikového chování** v dospívání

(anglicky: risk behaviour syndrom – RBS), když chování nepřekračuje jistou mez, hovoříme o **problematickém chování** (problem behaviour syndrom – PBS).

Ve svém díle prokázal, že jak RBS, tak i PBS plní svoji funkci v adolescentově vývoji, dává mu určitou pozitivní satisfakci v jeho vývojových potížích, pomáhá mu řešit nesnáze, nebo mu vyplňuje něco, co mu schází. Nelze tak na rizikové chování nahlížet pouze negativně.

Jessor ustanovil čtyři skupiny rizikových oblastí, jež zapříčiňují vznik rizikového chování, jsou jimi: **sociální prostředí** (chudoba, anomie, odosobněná urbanizace velkých měst); **vnímané prostředí** (konfliktní prostředí, nezáměr rodičů, delikventní vzory); **osobnost** (nízká sebeúcta, nízké životní perspektivy, vyhledávání nového); **chování** (kouření, abúz alkoholu, drog; nízká důležitost školních výsledků / chození za školu). Později k těmto oblastem doplnil ještě pátou a tou jsou **biologické faktory**, respektive genetika.

Odpovědí na kritiku předchozích koncepcí, jež lze shrnout do výtky: Co umožňuje některým dospívající s mnoho rizikovými faktory nepodlehout rizikovému chování i přes jejich vysoké skóre. A když ano, za krátkou dobu toto chování ustoupí tomu konvenčnímu. Co umožňuje některým dospívajícím odolat „svodům“ rizikového prostředí a nepodlehout destruktivnímu vlivu vrstevnické delikventní skupiny?

Odpověď dává jeho koncept **ochranných** (protektivních) **faktorů**, jakými jsou: sebeúcta, soudržné rodinné vztahy, zájem dospělých, sociální dovednosti, modely žádoucího chování, atp. Jednotlivé faktory působí v každé z výše popsaných oblastí rizikového chování, jsou-li protektivní faktory přítomny, působí proti rizikovému chování, nebo je alespoň vyvažují.

Na ochranné faktory lze pohlížet dvěma pohledy, za prvé jsou ochranné složky prostředí a chování opačným pólem rizikových faktorů, nebo za druhé samostatnými determinantami, jež podporují zdravý životní styl a negují rizikové faktory. Jessor (1991) se na základě svých vlastních výzkumů přiklání k druhému názoru, neboť ochranné faktory nesehrály žádnou roli při výzkumu osob s žádným rizikovým chováním, ale měly významnou roli už u skupiny s nízkým rizikem a se stoupajícím rizikovým faktorem role těch protektivních sílila. Ochranné faktory je třeba posilovat a současně eliminovat rizikové.

1.4.7 Resilience

Dalším ochranným faktorem je resilience. Tento pojem je obtížně přeložit, nejčastěji se používá význam nezdolnost, houževnatost, snad i pružnost. Thorová (2015, s. 40) ji definuje jako „*proces než osobnostní rys*“, který se buduje se v interakci mezi člověkem a jeho okolím. Hartl, Hartlová (2004, s. 507) vysvětlují pojem jako: „*souhrn činitelů, kt. člověku pomáhají přežít v nepříznivých podmínkách, ve stresu, osamění, v dysfunkční rodině, při bolestivé nemoci aj.*“

Podílí se na ní řada faktorů. Wernerová (Werner, 1971; Werner, Smith, 2001; in Thorová, 2015, s. 41) na základě dlouholetého výzkumu 500 dětí narozených v roce 1955 na havajských ostrovech formulovala několik projektivních faktorů ovlivňujících resilienci:

- **osobnostní faktory:** hluboké porozumění sama sobě, flexibilita, pozitivní sebepojetí, komunikační schopnosti, vědomí vlastní účinnosti, schopnost odolávat sociálním tlakům. Negativním faktorem je apatie, ztráta smyslu života, nevíra ve vlastní schopnosti, společenské hodnoty, pocity bezmocnosti a víra v nezměnitelnost osudu.
- **emoční a motivační faktory:** schopnost pracovat a absorbovat silné pozitivní i negativní emoce a impulzy. Motivace ke změně.
- **kognitivní faktory:** schopnost definovat a řešit problém, dovednost pozitivně přerámovat myšlenky a události. Schopnost přijmout věci, které nelze změnit. Stanovovat si reálné cíle a snažit se jich dosáhnout
- **vztahové faktory:** kvalitní rodinné vztahy, u dětí alespoň jedno silné pouto s pečující osobou (rodičem, vychovatelem). Fungující vztahy s vrstevníky a jejich podpora.
- **komunitní a vzdělávací faktory:** zapojení do společenských, komunitních a náboženských volnočasových aktivit. Vzdělání jako možnost osobního rozvoje, pravidelně cvičit a starat se o svou mysl a tělo.

2. Sociální práce s mládeží

Existuje způsob jak pomoci riskující mládeži (a uvedli jsme si, že rizikovým chováním si projde až polovina adolescentů), posílit či budovat ochranné faktory, kterými jsem definoval resilienci a částečně se kryjí i s ochrannými faktory Richarda Jessora?

Čím zvýšit sebeúctu adolescenta, zvýšit jeho porozumění sobě samému, vybudit jeho zájem o nové (zdravé) zážitky a zkušenosti, naučit ho zvládat silné emoce a impulzy (pozitivní a negativní), zvýšit jeho komunikační dovednosti, naučit ho lépe zvládat a řešit problémy a překážky, jež před nás klade život? Jak je a jejich bezprostřední okolí naučit budovat soudržné rodinné vztahy, zájem jeden o druhého, přirozenou komunitu lidí ve svém okolí?

Zkušenosti ze Spojených států, Kanada, ale dnes i z Velké Británie, Švýcarska, Skandinávie a dalších zemí ukazují, že prostředkem pro zvýšení ochranných faktorů, které potřebují riskující adolescenti ke svému zdravému vývoji, může být správně provedený přechodový rituál.

2.1 Přechodový rituál jako nástroj sociální práce

Pavel Říčan o přechodových rituálech píše: „...co když jejich chybění či slabost je nedostatkem našeho způsobu života, co když právě poznání tohoto nedostatku nám pomůže pochopit některé společenské i osobní problémy lidí, s nimiž pracujeme, s nimiž žijeme - i naše vlastní problémy?“ (Říčan, 1990, s. 242). Přechodové rituály byly nejen symbolickým označením, pojmenováním probíhající změny, ale a to zřejmě především pomocnou rukou podanou zkoušeným jedincům. Zkoušeným nikoli ve smyslu stojícího před komisí, ale zakoušeným, tedy prožívajícím, procházejícím obtížným obdobím.

Ve Spojených státech Amerických je mnoho organizací a vládních agentur, jež využívají přechodových rituálů oddělujících dětství a dospělost jako prevenci pro zamezení rizikovému chování dospívajících. Respektive jich využívají pro návrat dospívajícího, žijícího destruktivním, riskantním životním stylem, zpět ke zdravému chování. V další části práce si popíšeme, co musí obsahovat správně provedený přechodový rituál, aby fungoval a stal se významnou událostí nejen v chlapcově životě,

ale i v životě jeho rodiny a zároveň splnil terapeutický cíl, tedy inicioval chlapce ve zdravého, sebevědomého a odpovědného muže.

2.1.1 Struktura přechodového rituálu

Bret Stephenson (2012) uvádí jako základní kameny přechodového rituálu **riziko a přijetí** komunitou. K riziku se ještě dostaneme, zůstaňme ještě u poslední fáze a tou je přítomnost rodiny, komunity hoča vracejícího se z iniciace a jeho přijetí do svého středu jako dospělého. „*Bez tohoto uznání*, píše Stephenson (2012, s. 102) *by mohl chlapec o svém přerodu pochybovat, a tím by se celý proces znehodnotil.*“ Proto, píše dále Stephenson (2012), nefungují programy výcvikových táborů a pečovatelských domů, které tuto složku, práci s nejbližším chlapcovým okolím opomíjejí, přestože tento okamžik je zásadní pro úspěch celého procesu. Tato fáze přijetí nového člena a oslava jeho růstu je nesmírně důležitá. Protože fungující a podporující rodinné vztahy jsou důležitým ochranným faktorem, Stephenson (2012) začal vytvářet menší komunity z rodičů dospívajících dětí, aby se vzájemně učili a podporovali. Stejně postupy tam používají i další sociální pracovníci.

Ve druhé kapitole, v části o rituálech je popsána struktura přechodového rituálu. Pro tuto práci budu používat členění Davida Oldfilda, protože je nejpropracovanější. Tři základní fáze jsou rozepsány do pěti (první fázi dle Gennepa a Murphyho podrobněji popsal ve třech krocích) a jeho struktura tak umožňuje pevnější vedení.

Podrobněji jsme se zatím zabývali poslední částí, tedy návratem a začleněním zpět do své rodiny, společenství. Vraťme se na začátek a tím je první fáze - izolace, samota. Smyslem je, jak bylo uvedeno ztišit svoji mysl, soustředit se sám na sebe, ponořit se do kontempace, autoři jako Campbell, Oldfield, Grofová, Stephenson (in Stephenson, 2012, s. 102, 103) hovoří o spiritualitě.

Nedílnou součástí je půst, zpravidla mu předchází první část, nazvěme ji jako třídní uvedení do půstu, v této fázi se jí lehká strava, aby se tělo postupně připravilo na půst. Probíhají praktická cvičení zaměřená na pobyt v přírodě, jde o to připravit dospívající na zajištění vlastní bezpečí, až budou v lese sami se sebou, pouze pod jednoduchým přístřeškem s kanystrem vody. Poté následuje vlastní, zpravidla tří denní půst a pobyt na osamělém místě.

- **Zranění jako iniciace**

Důležitou součástí přechodového rituálu je zranění což patrně odpovídá i skutečné vývojové potřebě zranění. Dle Stephensona (2012, s. 104) se adolescenti

„zraňují hnáni vrozeným pudem, kterému pravděpodobně vůbec nerozumějí.“ Terapeuti tam dospívajícím vysvětlují, že jejich riskantní chování má archetypální potřebu a nabídnou jim alternativu v podobě symbolického zranění a symbolické smrti, kdy s chlapci diskutují o tom „*jak by měla vypadat něžná nebo nespravedlivá smrt*“ (Stephenson, 2012, s. 104). Pracují s metaforami, což adolescentům navíc pomáhá rozvíjet probouzející se abstraktní myšlení. Cílem není chlapce traumatizovat, ale přivyknout, že smrt je běžnou součástí života. K tomu používají masky, které sami vyrábí. Dále se používá řízená imaginace, jež napomáhá procesu vnitřní proměny.

Stephenson i Oldfield (in Stephenson, 2012, s. 104) jsou přesvědčeni, že symbolické zranění je důležité, protože dospívající chlapci věří, že jsou nesmrtelní. Což je dáno zaprvé nízkým věkem, kdy si nikdo není schopen připustit svoji smrtelnost a zranitelnost a dále k tomu přispívají počítačové hry, kdy se tito mladí „muži“ identifikují, díky stále ještě dětskému magickému myšlení s hrdiny a domnívají se, že jsou stejně jako oni nezranitelní. Dalším důvodem je, že se jim teprve rozvíjí abstraktní myšlení a představit si sám sebe mrtvého, tedy sám sebe jako něco co není je abstraktní operace. Neméně důležitým momentem je pohled na vlastní krev, má způsobit uvědomění si vlastní zranitelnosti.

Z tohoto důvodu musí podstoupit náročnou zkoušku, či splnit úkol při, kterém bude riskovat život. Jak jsme uvedli, tuto vývojovou potřebu si adolescenti a nejen oni, ale i mnozí dospělí muži naplňují riskováním. Například riskantním řízením, kdy ohrožují nejen sebe, ale i ostatní účastníky silničního provozu. Dnes je možné nahradit ulovení medvěda, lva, nebo vlka (tak iniciovali pradávné kultury) například náročným přechodem hor, sjetím peřejí, horolezeckým výstupem a podobně. Pozor nevolám po adrenalinovém zážitku a riskování a již vůbec ne pro děti (to velmi často opakuje i Bret Stephenson, 2012, s. 111), ale dospívající chlapci a mladí muži si musí sáhnout na dno svých možností, aby došlo k iniciaci (Stephenson, 2012, s. např.: 111, 112). Ostatně děti, jež se bez dozoru „poflakují“ po městech se zraňují násobně více riskantní jízdou na kole, či na skateboardingu uprostřed silničního provozu, případně jinými sebepoškozujícími aktivitami.

V tradičních přechodových rituálech šlo často doslova o život, dnes terapeuti pracují v bezpečném rámci, dnes nejde o to být bolestivě zraněn, ale (a v tom je to stejné jako přechodovém rituálu původních národů) pohlednout svému strachu do tváře.

Pro muže je důležité pohlednout do zákoutí své duše a čelit svému strachu, třeba tím, že zůstane několik dní sám v lese pouze s kanystrem vody, bude mu zima, bude mít hlad, bude mít strach ze zvuků, jež přicházejí z lesa, ale hlavně ze své opuštěnosti a samoty. Když se muž konfrontuje se svým strachem, je jistější a zná své limity. Nobelista Konrad Lorenz (1990, s. 29) soudí, že za spěchem, resp. úzkostí, jež je na jeho počátku, a který žene západní civilizaci, nebo dnes díky globalizaci celý svět, je „*zřejmá neschopnost moderního člověka strávit byť i jen krátký čas o samotě*“, zamyslet se nad sebou a být sám se sebou.

Většina pramenů, které jsem prostudoval během přípravy, zmiňuje až pudovou potřebu konfrontace mužských adolescentů s rizikem, tedy se svým strachem, s hranicemi svých možností. Zdroje dále hovoří jasnou řečí, že neumožníme-li jim tuto konfrontaci, bude k ní docházet samovolně formou pseudoiniciace (Stephenson, 2012 s. 116; Corneau, 2012) a to rizikovým chováním, delikvencí, či kriminální činností v gangu.

- **Pseudoiniciace**

Ještě na potvrzení názor kanadského jungiánského analytika Guye Corneae (2012, s. 157) „... jejich (přechodových rituálů) cílem je pomoci mužům přejít z dospívání do dospělosti. Stát se mužem tedy vyžaduje všechna možná utrpení, jedno bolestivější než druhé. Moderní přechodové rituály jsou nevědomé, jejich řada sahá od nehody až k depresi.“ Dle tohoto autora jsou cíle těchto nevědomě způsobených utrpení stejné jako dávných iniciací. Ve své knize autor rozvádí zajímavou teorii, kterou dokládá řadou kazuistik, že chybějící otec znamená chybujícího syna a touha po něm (chybějícím otci) se odráží na kolektivní úrovni v absenci přechodových rituálů. Smyslem terapie je pak dodat tomuto utrpení iniciační charakter (Corneau, 2012, s. 158).

Bret Stephenson (2012, s. 119), který ve své práci vychází z amerických statistik, si klade otázku „*jestli rizika, jichž se obáváme u rituálů, by ve skutečnosti nemohla být menším zlem.*“ A pokračuje, pokud důvodem proč jsme přestali s iniciací, byla bezpečnost našich dětí, pak jsme selhali. K. Lorenz (1990, s. 41) v trochu jiné souvislosti píše o nutnosti přirozených překážek a výzev, „*neboť žádné uspokojení nevzejde z překonávání úmyslně vytvořených obtíží.*“

2.1.2 Shrnutí

V této kapitole jsem se zaměřil na ty části přechodového rituálu, jež jsou podle amerických terapeutů a sociálních pracovníků důležité pro terapeutické využití přechodových rituálů (souhrnné popsání rituálu je v kapitole 1.2.1). Svoje názory opírají o více než 40 let zkušeností, bohužel se mi nepodařilo dohledat nějaký výzkum potvrzující jejich názory a zkušenosti a to i přesto, že jsem oslovil přímo Breta Stephensona se žádostí o zaslání jeho vlastních statistik, či o odkaz na uskutečněný výzkum. Bohužel žádné statistiky si nevede a výzkum údajně také neproběhl. Ze skutečnosti, že přechodové rituály využívá mnoho organizací přibližně od 70. let 20. století, lze ale usuzovat, že jsou s nimi pozitivní zkušenosti. Stephenson (2012) uvádí celou řadu příkladů a krátkých kazuistik, že tomu tak je.

2.2 Transpersonální přístup

Transpersonální znamená přesahující, nebo jdoucí za osobní či individuální. Integruje v sobě východní učení, hodnoty přírodních národů, přirozenou lidskou moudrost a v neposlední řadě přiznává existenci ducha (Stephenson, 2012, s. 221).

Když začal Stephenson pracovat s rizikovou mládeží, všiml si, že běžně využívané postupy na děti, jež mají mnohá zranění, prošly fyzickým, či psychickým zneužíváním, prostě nefungují. Tresty, se kterými se běžně pracovalo, když teenager porušil nějaké pravidlo, byly pro tyto děti, jež se dokázaly adaptovat na bolest a zneužívání, neúčinné. Proto se ve své práci zaměřil právě na transpersonální přístup.

V následujících odstavcích popíši, v čem spočívá specifikum transpersonálního přístupu v sociální práci s dospívajícími.

2.2.1 Metody transpersonálního přístupu

- **Mystika**

Stephenson ve své práci s adolescenty používá mystiku a mystické příběhy, protože dospívající kluci je mají rádi, viz různé počítačové hry a fantasy filmy. Používá mytologický slovník, školní rok nazývá výpravou, záměrem je třeba zlepšení školního prospěchu. Povzbuzuje tak chlapce k iniciativě. Jednotlivé kroky výpravy mohou být doučování, či plnění jiných, například domácích povinností.

- **Posvátné místo, ohniště, oltář**

Prožitek rituálu, píše Stephenson je mnohem silnější, když probíhá na zvláštním místě a navrhuje pár rad, jak by takové místo mělo vypadat: ideálně přírodě, zároveň blízko domu, nebo prostoru kde probíhá program, musí umožňovat soukromí a je třeba se k němu chovat jako posvátnému. Důležitou součástí obřadů je oheň, po tisíciletí se u něho vyprávěly příběhy, zároveň očišťuje a může být místem meditace a kontemplace. Lze v něm rituálně spálit vše, čeho se chceme zbavit, nebo do něho vložit svůj záměr.

Stephenson (2012) zdůrazňuje v souladu s transpersonálním přístupem potřebu oltáře jako místo komunikace s Duchem, nemusí to být nic vzácného, drahého spirituálního, třeba skříňka, horní plocha počítače a podobně. Místo by si měli vybrat a upravit sami dospívající, například modlitební uzlíky, obrázky, masky, dopisy od milých, krystaly apod.

- **Venkovní rituály**

Jedním z nich je potní chýše, již využívali mnohé původní společenství k rituální očištění těla, ale je vhodnou oslavou významného okamžiku (např. narozenin, ukončení školního roku atd.). Stephenson (tamtéž) uvádí, že je vhodné zařadit potní chýši před další část programu, již je hledání vize, kdy chlapec sedí na vyvýšeném místě několik dní o samotě a čeká, jaké poselství mu přijde. Dnešní hledání vize má společného s původní indiánskou tradicí snad jen to, že je chlapec sám v lese. Přesto pro dnešní chlapce odkojené televizí to může být intenzivní zážitek, být v osamění a čelit úplně sám svému strachu.

- **Řízená imaginace a vyprávění příběhů**

Cílem této techniky je dostat se k chlapcovým podvědomým myšlenkám a obrazům a pochopit, co stojí za adolescentovým nevhodným nebo ohrožujícím chováním. Stephenson (tamtéž) pokládá řízenou imaginaci za nejužitečnější a nejhodnotnější techniku při práci s mládeží. Pomocí vyprávění příběhů a mýtů jim zase předává vzory chování a řešení modelových situací, stejně jako to dělaly staré súfijské, indiánské a jiné kultury, jejichž příběhy ke svým účelům využívá (zde uvedu alespoň dva možné vzory: Džaláleddín Rúmí, 159 súfijských povídek, 2003; Gustav A. Konitzky, Pohádky, legendy a bajky severoamerických Indiánů, 2008).

2.2.2 Shrnutí

Terapeuti využívající transpersonální přístup využívají výše zmíněných technik pro zvýšení účinku přechodového rituálu, resp. jako přípravu na něj. Tím, že jistí představivost chlapců mýtickými, archetypálními příběhy, často vyprávěnými u ohně zvyšují přidanou hodnotu samotného rituálu a tím jeho terapeutický účinek. Magický účinek oltáře a jiných prostředků probouzejících spiritualitu a její potřebu pro duševní a duchovní rozvoj adolescentů zdůrazňuje i kanadská terapeutka Julie Tallard Johnsonová (2011).

2.3 Afrocentrický přístup

Filozofie sociální práce s Afroameričany je obecně založena na překonávání kulturních bariér mezi nimi a majoritní společností. Využívá kognitivně behaviorálních technik na zvýšení vlastních schopností a dovedností, nově byl přidán i rámec založený na jejich odlišnosti a étos hrdosti na jejich dlouhou historii sahající až ke kolébce počátku lidského druhu v Africe.

Tento přístup je uplatňován na všechny skupiny Afroamerické populace, pro tuto práci popíši část, která se zabývá mužskými dospívajícími Afroameričany (African American male adolescent).

2.3.1 Proč vznikl

Potřeba vzniku tohoto přístupu byla v nepříznivých statistikách této části americké populace. Níže uvádím některé statistiky dokreslující nepříznivý vývoj afroamerické komunity, jež jsem čerpal z článku prof. A. R. Harvey a J. B. Rauchové (1997).

V roce 1984 bylo zabito ve věkové skupině 15 až 24 let 96,2 ze 100 000 černošských chlapců, v roce 1989 už 114,8. Ve stejné době byla tato čísla u majoritní společnosti ve stejné skupině 11,2 a o pět let později 12,8. V roce 1985 zemřelo 674 třináctiletých nakažením syndromem selháním imunity AIDS přes infikovanou

jehlu, při intravenózním užívání drogy, v roce 1993 to již bylo 2050, tato čísla u jejich bílých vrstevníků byla 223 a 787. V letech 1980 až 1992 vzrostla suicidalita mezi černošskými chlapci o 300 procent a v celé teenegerské populaci o 120 procent. Podobně nepříznivá jsou i čísla co se týče abúzu drog a alkoholu, nebo sexuálně přenosných chorob. Vyšší prevalence u Afroamerické mládeže je i v duševních poruchách díky tomu, že častěji žijí v městských ghetech. Tedy v prostředí, které je psychicky poškozují nedostatkem osobní bezpečnosti, emočním stresem a nejistou budoucností.

Dalším nepříznivým faktorem je chudoba, což je významný stresující faktor, jež doléhá na zdraví dětí a dospívajících a má dopad na zdraví, školní úspěch a sociální a psychologické funkce. V roce 2006 žilo v USA 23 procent Afroamerických dětí pod hranicí chudoby, ale jen 6 procent dětí z většinové populace (Pinckney IV, Outley, Blake, Kelly, 2011).

Je zde možné citovat spoustu dalších statistik a studií dokládajících, že Afroamerické děti a mládež vyrůstá častěji v sociálně nepříznivém prostředí, ať již v místech, kde je vyšší prevalence drog, násilí, delikvence, nebo chudoby. Nebo lze citovat studie dokazující, že tato skupina má horší přístup ke vzdělání, zdravotní péči a sociálnímu systému a že důvodem jsou kromě nízkých behaviorálních dovedností i etnické bariéry.

Myslím, že naše statistiky srovnávající romské adolescenty, či obecně celou romskou populaci s majoritní společností, jsou podobné těm americkým. Pojdme se podívat, jak se s těmito jevy vypořádávají tamní sociální pracovníci a co by bylo možné, i přes odlišné sociokulturní prostředí přenést k nám. Než tak učiním, je třeba zmínit, že hlavním cílem tohoto principu a dnes patrně obecně všech, tzv. antiopresivních přístupů v sociální práci je tzv. **zmocnění** (empowerment). Tato koncepce byla navržena za účelem zvyšování kompetencí v duševní, sociální a ekonomické oblasti jedinců a setkáváme se s ní v sociální práci již i u nás.

2.3.2 Popis afrocentrického přístupu

Významným představitelem afrocentrické metody je profesor sociální práce na Univerzitě v Baltimoru ve státě Maryland Aminifu R. Harvey, který je i zakladatelem organizace MAAT Center for Human and Organization Enhancement Inc pro práci s rizikovou mládeží. Je to jeden s „pionýrů“ Afrocentrického přístupu v psychoterapii

a sociální práci. Nezisková organizace MAAT Center začala pracovat s afroamerickými dětmi, mládeží a rodinami žijícími ve Washingtonu DC a dnes má již pobočky v mnoha dalších částech Spojených států.

Prvními klienty byli chlapci, kteří přišli do kontaktu s tanním soudem pro mladistvé pro problémy s drogami, alkoholem, delikventním chováním atp. Cílem bylo zlepšit jejich povahové rysy, sebeúctu a jednotu při individuálním poradenství, rodinné terapii, odpoledních školních skupinách a intervencích směřujících ke zmocňování rodin.

- **Rodinná terapie**

Základem afrocentrického přístupu je domácí rodinná terapie a individuální poradenství dospívajícím, díky tomu nejen, pracovníci poznávají rodinné zázemí adolescenta, ale mohou i lépe budovat terapeutický vztah, protože na domácí půdě se klienti cítili bezpečněji. Zároveň tím vyřešili problém s dostupností služby.

Při rodinné sesi jsou přítomni kromě dospívajícího nejen jeho rodiče či pečovatelé, ale všichni členové dané domácnosti. Při práci se zaměřili na stabilitu a rozvoj rodiny a pomocí intervencí dávaly rodině příležitost definovat, kdo jsou. Protože mnoho rodičů nemohlo během dne, schůzky probíhali i večer nebo v sobotu.

Rodinná terapie byla zaměřena na řešení problémů, rozhodování, povědomí a identifikaci s pocity a emocemi, zlepšení komunikačních dovedností, řešení konfliktů a dávání ocenění a porozumění ostatním členům rodiny. Dalšími cíly jsou zlepšení rodičovského dohledu, pozitivní sebepojetí, vyšší sebeúcta, emoční odolnost na stres, rodinná pouta, rodinné vztahy a spolupráce a abstinence.

- **Individuální poradenství a koučink**

Jednou týdně se dospívající chlapec setkal se svým mužským afroamerickým terapeutem, ať už ve škole, doma nebo v agentuře na individuální poradenství. Cílem bylo hlavně budovat vztah a důvěru, aby chlapec viděl v terapeutovi pozitivní vzor a hledal rady a nový pohled na věc spíše u něho než u svých delikventních přátel. Individuální poradenství posilovalo charakter, sebeúctu, spiritualitu a základní hodnoty. Přes rozvoj osobnostních povahových rysů se hledal způsob jak opustit delikventní kariéru a přes kognitivně behaviorální techniky podporoval životní změnu. Jedním z principů afrocentrického přístupu je, že jedinec podporuje komunitu a komunita podporuje jedince.

- **Odpolední peer skupina**

V této části programu se klienti MAAT Centra učili komunikovat a budovat pomáhající vztahy s jinými černými dospívajícími chlapci a vzájemně se podporovat při přechodu s dětství do mužství. Ve skupině získávají zkušenosti, jak se vzájemnou podporou mohou odolat tlaku gangu a jak korigovat nepochopení týkající se jejich rasy a kultury. Učí se novému pohledu na mužství, otcovství, na mužsko - ženské vztahy a jak se vyhnout násilí a kriminalitě. Podporují se ve školních výsledcích, v abstinenci a opouštění delikventní chování.

Skupiny čítají mezi 10 – 15 členy a z počátku programu se setkávali jednou týdně na dvě hodiny. V dalších letech se program rozšířil na tři hodiny denně po dobu tří dnů v týdnu¹ a přibylo umělecké, či přesněji etno-kulturní zaměření. Chlapci bubnují na africké bubny, vyrábějí masky, recitují mužský slib, vzdávají čest předkům. Po tomto rituálu mají různé aktivity a na závěr recitují Sedm principů Nguzo Saby (Harvey, Hill, 2004). Učí se o Africké spiritualitě, tradičním Africkém myšlení, že vše je propojené, existuje vzájemná závislost všech se všemi, s přírodou a vesmírem, k tomu všemu odkazují i výše zmíněné principy Nguzo Saby (Harvey, Rauchová, 1997).

- **Přechodový rituál**

Tradiční africké společnosti měli strukturovaný přechodový rituál pro přechod s dětství do dospělosti. Během rituálu promlouvají předci a vedou dospívající za asistence starší komunity skrze rituál do dospělosti a během přechodu předávají starší dovednosti a znalosti potřebné v dospělosti. Obřad slouží k přijetí nové role se souhlasem komunity. Rozvíjí se MY-ství (v dalších částech se neliší od rituálu popsaného v předchozích částech práce).

- **Posílení a zmocnění rodiny**

Poslední částí programu jsou rodičovské skupiny, které se schází na dvě hodiny jednou za měsíc po dobu jednoho roku, případně i déle. Modelem je jakási pracovníkem moderovaná svépomocná skupina, kdy se rodiče vzájemně posilují ve svých rodičovských kompetencích, dávají si zpětnou vazbu atp. Další důležitou částí je zapojování rodičů do aktivit pořádaných školou a do samosprávy jejich komunity.

Na počátku probíhá osmi týdenní společný rodičovsko-mládežnický výcvik na posílení rodičovských dovedností, budování bondingu a kulturní identity. To rozvíjejí pomocí rekreačních a kulturních afrických aktivit (např.: bubnování a hraní

¹ v jiném článku je údaj dvě hodiny třikrát týdně (Harvey, Rauch, 1997)

na další africké hudební nástroje). Na závěr je rituál přijetí nového jména a jak rodiče, tak i dospívající přijmou africké jméno na znamení své proměny (Harvey, Hill, 2004).

2.3.3 Shrnutí

Popsat afrocentrický přístup jsem se rozhodl proto, že přináší nové pohledy na práci s rizikovými černošskými adolescenty a lze tento přístup použít jako inspiraci pro práci s romskými adolescenty. Myslím, že cenný je prvek tohoto přístupu odkazující k africkým kořenům těchto dospívajících, neboť v nich vzbuzuje hrdost a tím buduje sebeúctu jako důležitou součást ochranných faktorů působících proti rizikovému chování. Afrocentrický přístup je daleko více strukturovaný, je vidět, že za ním stojí profesor sociální práce a mnohem více pracuje s rodinou klienta. Je ukotvený v afroamerické kultuře, a proto je tak dobře přijímaný Afroameričany.

Přál jsem si uvést nějaký validační výzkum. Bohužel ten, jež uvádějí Harvey a Hill (1997), není úplně aktuální (probíhal v polovině 90. let minulého století) a navíc není moc signifikantní, protože je proveden na malém vzorku rodičů a během tříletého výzkumu se měnily základní parametry, za nichž probíhala zkoumaná terapeutická práce. Mám na mysli změnu počtu hodin peer skupiny. Lze ocenit velkorysý přístup amerických orgánů, že přispívají na takto bohatě dimenzovanou sociální práci, s takovou časovou dotací.

2.4 Shrnutí celé práce

V úvodu této části práce jsem si položil otázku, zda je možné k posílení ochranných faktorů blokujícím rizikové chování využít přechodového rituálu. Tato otázka byla na počátku úmyslu psaní mé bakalářské práce. Souběžně s ní jsem přemýšlel, proč touží dospělí muži po iniciaci a navštěvují přechodové rituály primárně určené dospívajícím adolescentům? A dále proč se chlapci a dospělí muži zraňují, nebo v krajním případě usmrcují riskantním a rizikovým chováním?

Při studiu tématu a psaní této práce jsem poznal, že existují ochranné faktory, které pozitivně, řekněme homeostaticky vyrovnávají nepříznivé vlivy,

jež na adolescenty (a dodejme nejen na ně, avšak zůstaňme u cílové skupiny této práce) působí. Zde vymezím, jaké to jsou:

osobnostní faktory, jako je porucha osobnosti a je jedno, zda biologicky podmíněná, nebo jako následek prožitého traumatu, či následkem deprivace z narušeného attachmentu. Pozitivní korelaci nacházíme u riskujících adolescentů a Cloningerovým konceptem vyhledávání nového a nízkou vytrvalostí. Podle mne je důležitým faktorem problémového chování i nízká sebeúcta a neschopnost odložit okamžité uspokojení, což jsou chybějící ochranné faktory.

Sociální faktory, zde na prvním místě zmíním kvalitu rodinného prostředí, které hraje primární roli v utváření osobnosti jedince. Děti z rodiny vyrůstající s jedním rodičem, primárně bez otce jsou podle všech statistik rizikovější a to nejen tím, že jsou ohroženější chudobou, ale i nedostatkem rodičovské kvality, již nesou otcové. Dalšími faktory nepříznivě ovlivňující rodinné prostředí dětí je nemoc (ať již rodiče, nebo dítěte), neschopnost, či nechut' se o dítě starat. Přesto i z těchto rodin, díky resilienci, vyjdou jedinci bez potřeby rizikového chování.

Sociologické faktory, s těchto teorií zmíním na prvním místě Glaserovu teorii identifikace s představitelem delikventního chování. Zde vidím zřejmou souvislost s chybějícími protektivními faktory, jakými jsou schopnost odolávat sociálním tlakům, vysoká sebeúcta a pozitivní sebepojetí a snadnou identifikací s tak negativním vzorem jakým je delikventní vrstevník. Teorie labelingu se svojí stigmatizační rolí získává prostor díky chybějícímu vlivu ochranného faktoru, kterým je schopnost pozitivně přerámovat události a opět vyšší sebeúcta a pozitivní sebepojetí.

Ve své práci jsem teoreticky popsal, že budovat a rozvíjet protektivní faktory a resilienci lze i přechodovým rituálem. Toto tvrzení je, ale třeba empiricky ověřit. Autoři jako Stephenson (2012), Tallard Johnsonová (2011) ve svých pracích dokládají na příbězích svých klientů, že tento přístup funguje. Nejedná se ovšem o klasicky psané kazuistiky nebo dotazníkové šetření. Spíše o zpětnou vazbu terapeutům, proto je neuvádím ve své práci.

Přechodový rituál má přesně danou strukturu, kterou je třeba dodržet, aby byl účinný. Bez náročné zkoušky, která jediná může mít iniciační charakter, bez spolupráce rodiny, jež přijme a ocení navrátivšího syna zpět, nebude rituál fungovat a nesplní svůj účel. Je dobré k němu zvolit transpersonální přístup a doplnit

ho o alespoň některé části, jenž jsem taxativně vymezil v kapitole 2.2.1 a zvýšit tak jeho účinek.

Dle mého názoru je dobré porovnat naše programy pro romské adolescenty s afrocentrickým přístupem. Neudělal jsem to sám, neboť by to už bylo nad rámec této práce.

Závěr

V průběhu lidské historie bylo dospívání vždy považováno za období velké životní změny. Tento okamžik byl vždy zdůrazňován přechodovým rituálem, který poukázal na důležitost vstupu do dospělosti. V práci jsem uvedl řadu argumentů potvrzujících vývojovou potřebu takového rituálu, která není-li saturována v bezpečném, ale přesto náročném rámci přechodového rituálu, bude naplněna pseudoinicací formou rizikového chování.

Ve své práci jsem popsal, jak má takový rituál (podle amerických terapeutů) vypadat, aby byl účinný a dokázal iniciovat dospívajícího chlapce do jeho mužství. To je nesmírně důležité, protože dnešní chlapci, jsou nejen budoucí muži, ale i budoucí otcové svých dětí. V práci jsem se dotkl okrajově tématu absence otců v rodinách, a jaké to má důsledky pro zdravý vývoj dětí.

Je třeba provést výzkumy, zda nám mohou pomoci přechodové rituály, zkušenosti amerických terapeutů ukazují, že ano, ale je třeba to potvrdit i v našich podmínkách. Další směrem výzkumu může být pro jakou skupinu rizikové mládeže je práce s rituálem vhodná. Je třeba si položit otázku, zda není pozdě řešit rizikové chování, ale je-li možné pracovat již s predelikventní mládeží a jakým způsobem takovou práci financovat a z jakých prostředků. Jaká hlediska pro výběr do skupiny zvolit, aby byly prostředky vynaloženy efektivně. Jaké osobnostní předpoklady mají mít, a z jakého sociálního prostředí mají pocházet budoucí adepti přechodového rituálu.

Velké lidské a finanční zdroje poutá sociální práce s romskou komunitou, proto je dobré si položit otázku, můžeme použít afrocentrický přístup pro práci s touto komunitou? Jak adaptovat tento model? Takové a další otázky si musí položit výzkumníci hledající odpověď na výše zmíněné otázky.

Použitá literatura:

CORNEAU, G. *Chybějící otec, chybní syn*. Přel. Kateřina BODNÁROVÁ. Praha: Portál, 2012. 192 s. ISBN 978-80-262-0075-8.

DOLEJŠ, M. *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. 188 s. ISBN 978-80-244-2642-6.

ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie (příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál)*. Přel. Hana LOUPOVÁ. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6

ERIKSON, E., H. *Dětství a společnost*. Přel. Jan VALEŠKA. Praha: Argo, 2002. 387 s. ISBN 80-7203-380-8

FISCHER, S. a ŠKODA, J. *Sociální patologie*. 2. rozš. a akt. vyd. Praha: Grada Publishing, 2014, 232 s. ISBN 978-80-247-5046-0

GENNEP, van A. *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Přel. Helena BEGUIVINOVÁ. Praha: NLN, 1997. 201 s. ISBN 80-7106-178-6.

HARTL, P. a HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X

HRČKA, M. *Sociální deviace*. Praha: SLON, 2001. 302 s. ISBN 80-85850-68-0.

JANDOUREK, J. *Slovník sociologických pojmů: 610 hesel*. Praha: Grada, 2012. ISBN: 978-80-247-3679-2

JOHNSONOVÁ, J. T. *Bouřlivá léta. Přejímové rituály a posvátná moudrost pro dospívající*. Přel. Lucie HANIGEROVÁ. Praha: DharmaGaia, 2011. 261 s. ISBN 978-80-7436-018-3.

KOUDELKOVÁ, A. *Psychologické otázky delikvence*. Praha: Victoria Publishing, 1995. 114 s. ISBN 80-7187-022-6.

LABÁTH, V., SMÍK, J., ŠTÚROVÁ, J., AMBROZOVÁ, A., *Riziková mládež – Možnosti potenciálních změn*. Praha: Slon, 2001. ISBN 80-85850-66-4

LORENZ, K. *Osm smrtelných hříchů*. Přel. Petr PŘÍHODA a Marek ŠPINKA. Praha: Academia, 1990. 94 s. ISBN 80-200-0842-X

LANGMEIER, J. a KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. 2. akt. vyd. Praha: Grada Publishing, 2006. 368 s. ISBN 80-247-1284-9.

MACEK, P. *Adolescence*. 2. akt. vyd. Praha: Portál, 2003. 144 s. ISBN 80-7178-747-7.

MATOUŠEK, O. a MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. 3.akt.vyd. Praha: Portál, 2011. 336 s. ISBN 978-80-7367-825-8.

MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Přel. Hana ČERVINKOVÁ. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. 267 s. ISBN 80-85850-53-2.

MŮLPACHR, P. *Sociopatologie*. Brno: Masarykova Univerzita, 2008. 194 s.. ISBN 978-80-210-4550-7

PIAGET, J. a INHELERDOVÁ, B. *Psychologie dítěte*. Přel. Eva VYSKOČILOVÁ. 6 vyd. Praha: Portál, 1997. 143 s. ISBN 80-7178-146-0

PETRUSEK a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3

PRÁŠKO, J. a kol. *Poruchy osobnosti*. Praha: Portál, 2003. 360 s. ISBN 80-7178-737-X.

RAPPAPORT, R. *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. 9th printing. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 535 s. ISBN 978-0-521-29690-8

ŘÍČAN, P. *Cesta životem, vývojová psychologie*. 3. akt. vyd. Praha: Portál, 2014. 390 s. ISBN 978-80-262-0772-6

ŘÍČAN, P. a KREJČÍŘOVÁ, D. a kol. *Dětská klinická psychologie*. 4. přep. vyd. Praha: Grada Publishing, 2006. 604 s. ISBN 80-247-1049-8

SOBOTKOVÁ, V. N. a kol. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada Publishing, 2014. 147 s. ISBN 978-80-247-4042-3.

STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*. Přel. Alexandr NEUMAN. Praha: DharmaGaia, 2012. 346 s. ISBN 978-80-7436-019-0.

ŠIRŮČKOVÁ, M. *Psychosociální souvislosti rizikového chování v adolescenci: role vrstevnických a rodinných vztahů*. Brno: Masarykova Univerzita, disertační práce. Vedoucí: prof. PhDr. Petr MACEK, CSc.

THOROVÁ, K. *Vývojová psychologie. Proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015. 576 s. ISBN 978-80262-0714-6

TURNER, V. *Průběh rituálu*. Přel. Lucie KUČEROVÁ. Brno: Computer Press, 2004. 194 s. ISBN 80-722-6900-3

URBAN, L. a DUBSKÝ, J. *Sociální deviace*. Plzeň: vyd. Aleš Čeněk, 2008, 167 s. ISBN 978-80-7380-133-5

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. 2. přepr. a dopl. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

ZÁŠKODNÁ, H. *Sociální deviace dětí a mládeže*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1998. 95 s. ISBN 80-7042-519-9.

Odborné články:

HARVEY, A. R. a HILL, R. Africentric Youth and Family Rites of Passage Program: Promoting Resilience among At-Risk African American Youths. *Social Works*. 2004, 49, 1, 65-74

HARVEY, A., R. a RAUCH J., B. A Comprehensive Afrocentric Rites of Passage Program for Black Male Adolescents. *Health a Social Work*. 1997, 22, 2, 30-37

JESSOR, R. Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, 1991, 11, 12, 597-605

PINCKNEY IV, H.; P. OUTLEY, C.; BLAKE J., J. a KELLY, B. Promoting Positive Youth Development of Black Youth: A Rites of Passage Framework. *Journal of Park Recreation Administration*, 2011, 29, 1, 98-112

SYKES, G., M. a Matza D. Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency *American Sociological Review*, 1957, 22, 6, 664-670

**Posudek vedoucího/opravená bakalářské/diplomové práce
na Pražské vysoké škole psychosociálních studií**

Jméno a příjmení studenta/-tky: Aleš Vích
Obor studia: Sociální politika a sociální práce
Název práce: Přechodové rituály a rizikové chování mládeže.
Vedoucí/opravená* práce: prof. Peter Tavel

Technické parametry práce:

Počet stránek textu (bez příloh): 49

Počet stránek příloh: 0

Počet titulů v seznamu literatury: 37

0**	1	2	3	4
-----	---	---	---	---

Výběr tématu

Závažnost tématu

		x		
--	--	---	--	--

Oborová příslušnost tématu

		x		
--	--	---	--	--

Originalita tématu a jeho zpracování

	x			
--	---	--	--	--

Formální zpracování

Jazykové vyjádření (respektování pravopisné normy, stylistické vyjadřování, zvládnutí odborné terminologie)

		x		
--	--	---	--	--

Práce s odbornou literaturou a prameny (citace, parafráze, odkazy, dodržení norem pro citace, cizojazyčná literatura)

	x			
--	---	--	--	--

Formální zpracování (jasnost tématu, rozčlenění textu, průvodní aparát, poznámky, přílohy, grafická úprava)

			x	
--	--	--	---	--

Metody práce

Vhodnost a úroveň použitých metod

		x		
--	--	---	--	--

Využití výzkumných empirických metod

x				
---	--	--	--	--

Využití praktických zkušeností

		x		
--	--	---	--	--

Obsahová kritéria a přínos práce

Přístup autora k řešené problematice (samostatnost, iniciativa, spolupráce s vedoucím práce)

	x			
--	---	--	--	--

Naplnění cílů práce

	x			
--	---	--	--	--

Vyváženost teoretické a praktické části v daném tématu

x				
---	--	--	--	--

Návaznost kapitol a subkapitol

	x			
--	---	--	--	--

** 0 – nehodnoceno; 1 – výborně; 2 – velmi dobře; 3 – dobře; 4 – neprospěl/a

Dosažené výsledky, odborný vklad, použitelnost
výsledků v praxi

	x			
--	---	--	--	--

Jak by autor využil problematiku prechodových rituálov v praxi?

V čom vidí riziká?

V čom vidí prednosti?

Vhodnost prezentace závěrů práce
(publikace, referáty, apod.)

Otázky a náměty k diskusi při obhajobě:

Celkové hodnocení práce (klady, nedostatky):

Práca vymykajúca sa zvyklostiam. Chýba výskumná časť – po dohovore s vedúcim práce však to nie je na škodu. Prínosom je sprístupnenie a predstavenie pohľadov na problematiku z iného kultúrneho kontextu.

Po formálnej stránke nedostatky. Chýbajú na konci práce tiražne informácie.

Doporučení k obhajobě: doporučuji/~~nedoporučuji~~*

Navrhovaná klasifikace: velmi dobrý

Datum, podpis: 25.5.2015

*
nehodící se, škrtněte

**Posudek oponenta bakalářské práce
na Pražské vysoké škole psychosociálních studií**

Jméno a příjmení studenta/-tky: Aleš Vich

Obor studia: sociální práce

Název práce: **Přechodové rituály a rizikové chování mládeže.**

oponent* práce: doc. PhDr. Jaroslav Kořa

Technické parametry práce:

Počet stránek textu (bez příloh): 40

Počet stránek příloh:

Počet titulů v seznamu literatury:

0**	1	2	3	4
-----	---	---	---	---

Výběr tématu

Závažnost tématu

		2		
--	--	---	--	--

Oborová přílehlavost tématu

		2		
--	--	---	--	--

Originalita tématu a jeho zpracování

			3	
--	--	--	---	--

Formální zpracování

Jazykové vyjádření (respektování pravopisné normy, stylistické vyjadřování, zvládnutí odborné terminologie)

			3	
--	--	--	---	--

Práce s odbornou literaturou a prameny (citace, parafráze, odkazy, dodržení norem pro citace, cizojazyčná literatura)

		2		
--	--	---	--	--

Formální zpracování (jasnost tématu, rozčlenění textu, průvodní aparát, poznámky, přílohy, grafická úprava)

		2		
--	--	---	--	--

Metody práce

Vhodnost a úroveň použitých metod

0				
---	--	--	--	--

Využití výzkumných empirických metod

0				
---	--	--	--	--

Využití praktických zkušeností

0				
---	--	--	--	--

Obsahová kritéria a přínos práce

Přístup autora k řešené problematice (samostatnost, iniciativa, spolupráce s vedoucím práce)

0				
---	--	--	--	--

Naplnění cílů práce

			3	
--	--	--	---	--

Vyváženost teoretické a praktické části v daném tématu

0				
---	--	--	--	--

Návaznost kapitol a subkapitol

		2		
--	--	---	--	--

** 0 – nehodnoceno; 1 – výborně; 2 – velmi dobře; 3 – dobře; 4 – neprospěl/a

Dosažené výsledky, odborný vklad, použitelnost výsledků v praxi

			3	
--	--	--	---	--

Vhodnost prezentace závěrů práce (publikace, referáty, apod.)

			3	
--	--	--	---	--

K čemu slouží přechodové rituály v adolescenci?
Jaká je souvislost mezi deviacemi a ritualizovaným jednáním?
Proč autor nerealizoval jakékoliv empirické šetření?

Otázky a náměty k diskusi při obhajobě:
Celkové hodnocení práce (klady, nedostatky):

Studující předložil k posouzení bakalářskou práci, která již v titulu spojuje přechodové rituály a rizikové chování mládeže, ale čtenáři se nedostane příliš přesvědčivého výkladu jejich vazby – bude proto vhodné se k tomuto tématu vrátit při obhajobě. Text je koncipován jako čistě teoretická úvaha; ve skutečnosti zůstane u základních koncepcí a definic. V textu je dále celá řada drobných nedostatků. Autor například neumí do vět vkládat středníky, ale libuje si v konstrukci tvrzení, které po středníku přímo volají. Několik vybraných nedostatků uvádím pouze na ukázkou:

s.15: Liší ve způsobu naplnění těchto bodů, tak jak si to vyžadovala zkušenost daného společenství.

s. 17: chování: „ ...jež

s. 20: Je namístě doplnit přehled o **Poruchy chování**, tyto charakterizuje opakované, agresivní a asociální chování.

s. 24: Tím se do společnosti instalují pocity bezpráví, ohrožení z chaosu a zintenzivňují se různé projevy deviantního chování v poloze proti zákonu a mimo něj...

s. 24 ne Durkaim, ale Durkheim (opakovaně chybně uvedeno)

s. 26 Odpovědí na kritiku předchozích koncepcí, jež lze shrnout do výtky: Co umožňuje některým dospívající s mnoho rizikovými faktory nepodlehout rizikovému chování i přes jejich vysoké skóre. A když ano, za krátkou dobu toto chování ustoupí tomu konvenčnímu. (odstavec nemá dobrý smysl.)

s. 28: Zkušenosti ze Spojených států, Kanada, ale dnes i z Velké Británie...

s. 30: či splnit úkol při, kterém bude riskovat život. Jak jsme uvedli, tuto vývojovou potřebu si adolescenti a nejen oni, ale i mnozí dospělí muži naplňují riskováním.

s. 30: tak iniciovali pradávne kultury !!! (autor chce říci, že to byly kultury, které iniciovaly...)

Co znamená tvrzení na s. 23, že domácí násilí je iracionální?

Z celého textu práce jsem dost rozpačitý. Chybí zcela zřetelně konkrétní ukázky, kasuistiky, výzkumné šetření. Proto mnohé vůbec nelze hodnotit. Jako teoretický text je bakalářská práce převážně kompilací základních definic a přístupů, ale je otázkou, v čem je vlastně originální či přínosná, nebo kde se objevují nějaké nové interpretace. Podle mne je zcela evidentní, že práce byla nedostatečně konzultována se školitelem. Na konci práce chybí předepsaná tiráž publikace, prohlášení o půjčování etc. (Práce byla posuzována dle elektronické verze, která musí být identická s tištěnou!)

Doporučení k obhajobě: doporučuji

Navrhovaná klasifikace: dobře

Datum, podpis: 22.5.2015

doc. PhDr. Jaroslav Kořa